

ЛАБОРАТОРИЯ ЗА СЪВРЕМЕННО МИСЛЕНЕ

Стоян Илиев

Ако започнем сега да твърдим, че поезията изостава от живота, все едно е да повторим нещо, което често пъти се е казвало. Не е нова мисълта, че тя изостава от съвременния живот — тази мисъл, струва ми се, съществува, от както съществува самата поезия. Трябва просто да разберем, че коефициентът на избирателност в поезията е несравнимо по-висок, отколкото, да кажем, в прозата. Не случайно Анатол Франс е иронизирал читателите на поезията — с песните, казва той, работата стои така, както с жените: най-любимата е винаги най-добра от всички останали.

Затова, когато говорим за поезията, както изобщо за съвременното изкуство, трябва да умеем да бъдем предпазливи. Но схематично ние виждаме два подхода към нея, които са безплодни. На първо място — формалният, когато изразните средства се вземат като единствен показател за „съвременно светоусещане“. И вторият — когато поетите претендират, че трябва да изразяват само това, което ги вълнува. Поезията не бива да се разглежда извън обществената атмосфера на времето, извън социалната и естетическа среда, в която се е родила. Тя е жив организъм, който диша въздуха на епохата и не случайно всички опити да се „избяга от времето“, характерни за привържениците на „чистото изкуство“, са били неуспешни. Поезията е един вид общуване между хората и без тази своя функция тя не би могла да съществува. Защото всеки стих има за своя изходна точка разбирането на хората, както впрочем и самия език, който е основа на литературата.

Както през различна възраст, ако се вземе животът на човека, са свойствени различни проблеми, отговори и грижи, така и общественото съзнание постоянно се мени и узрява. Нашето социалистическо общество се намира в период на възмъжаване, когато „идеалните примери“ и назидателните образци не са достатъчни. Днешният читател иска поезията да му помогне да вникне в дълбочината на жизнените процеси, защото човек, свикнал да размисля над правдата на живота, никога няма да се разстрои пред трудностите. В този смисъл думите на Иван Вазов „Аз мисля... че поетът е длъжен да поучава. Това е неговата социална мисия“, се отнасят и за нашата съвременна поезия.

Когато сега се опитваме да размисляме върху съвременната ни поезия, ние се оказваме пред сложни и преплетени проблеми — това може би са „вечните“ проблеми на изкуството, които днес се поставят с особена острота. Ние откриваме тези проблеми около себе си, в себе си, бих казал на известно равнище, на равнището на една дълго обработвана култура, на едно дълго натрупвано знание, на степента на една високо развита чувствителност, с една дума, на нивото на необикновено развита и изтънчена естетическа нужда. Но ние се оказ-

ваме в една духовна област, която по своята природа е неограничена колкото и съвременният човек. Всяка теория, всички наблюдения, които ще се опитаме да извлечем от многото стихосбирки, неизбежно ще се окажат непълни. Творчеството винаги надхвърля границите на естетическите размисли; то постоянно се бунтува против тях и върви напред. И нужно ли е да казваме, че никой не може да научи поетите как трябва да бъдат „съвременни“ — на съвременност ги учи целият опит на социалното битие и именно то формира техните сетива.

Поезията е най-стремителната и бързо развиваща се част от литературата. Ето и днес в нея се извършва някаква преоценка на ценностите: не всичко от онова, което се харесваше вчера, удовлетворява днешните ни изисквания. И ние сме свидетели как всеки ден пред очите ни се менят вкусовете, увлеченията и страстите и как онова, което до вчера е изглеждало „съвременно“ и „ново“, сега ни звучи „старомодно“ или просто „модно“.

I

ПЛОДОТВОРНИ ТЪРСЕНИЯ

След Априлския пленум, когато националните ни усилия за създаването на социалистическа култура придобиха по-смел замах, възникнаха и много нови проблеми, свързани със съвременната ни литература. С малки изключения, които общо взето не повлияха върху развитието, търсенията и в поезията бяха много плодотворни.

Един от големите успехи на това десетилетие е реабилитацията на писателската личност. Вече разбрахме, че без нови художествени „метаморфози“ не могат да се създават значителни произведения. Този процес, естествено, както всеки друг в областта на изкуството, не мина без кризи. Но ние с увереност можем да кажем, че нашата литература вече е в по-„горен“ клас и е пред нова фаза на своето естетическо развитие.

Ако се спрем по-специално на успехите на поезията, макар и да възниква у нас известна неудовлетвореност, не можем да не почувствуваме национална гордост. Нали в този исторически за нашата страна период бяха създадени толкова много интересни поетически произведения! За нашата поезия може да се каже всичко друго, но не и че е заварено дете на литературата. Тя се развива добре и има по-големи постижения, отколкото понякога съзнаваме.

Но за поезията винаги се е спорело и трябва да се подчертае, че у нас се спори особено страстно. Очевидно в поетическото изкуство, по силата на неговото изострено субективно начало, най-чувствително се отразяват колебанията на естетическите търсения. Вземете която и да е декларация на който и да е поет, която и да е статия за поезията и ще се убедите, че всички говорят за необходимост от оригинална поезия, всички повтарят думите „новаторство“ и „съвременност“. Аз не мога да посоча нито едно изказване, в което да не се изтъква нуждата от „съвременно звучене“ на поезията. За всички е съвсем очевидно, че оригиналността и съвременността са абсолютно необходими за нейното развитие.

Тъй като самата поезия се намира в непрекъснато търсене на нови жизненни теми и средства за тяхното художествено претворяване, то и теоретическото осмисляне на тези търсения не са съвсем гладки и безконфликтни. Още повече, че историята на най-новата ни поезия предлага примери както за убедителни новаторски открития, така и примери за естетически провали. Но времето бързо отсява талантливото и значителното.

Каго имаме всичко това предвид, можем да кажем, че днес повече не бива да си даваме вид, че в съвременната ни поезия „нищо не става“. Нея няма да я

вкарате в сладникавия свят на измислиците, дето се описват преживяванията на смутения поет. Поезията ни се отказва от ароматичната „розова долина“ и се устремява към сложните проблеми на съвременността. За нея вече „този свят е направен“ освен „от земя, от небе“, но и от „защо“, както се изразява Любомир Левчев в стихотворението „Дневна луна“:

Ето —
и аз
както всички
търся яснотата на нещата.
Формулата да стане формула.
Знанието — полза. . .
Но
защо,
четейки последните вести в трамвая
или по-късно,
изслушвайки
важния глас на началството,
защо
все поглеждам с едното око
към небето?
Защо?

НЯКОИ НОВИ ПРОБЛЕМИ

Тук искаме да поставим някои въпроси, свързани с творчеството на онези поети, които се формираха най-вече през 60-те години и в тяхната естетическа програма на първо място застана именно това „Защо?“ Представяват ли техните творби крачка напред в развитието на нашата поезия? Както и да отговорим ние не бива да забравяме, че в най-добрите стихотворения на поети като Пеню Пенев, Владимир Башев, Любомир Левчев, Анастас Стоянов, Петър Караангов, Първан Стефанов, Дамян Дамянов, Слав Хр. Караславов, Евтим Евтимов, Андрей Германов, Стефан Цанев и др., се съдържат действително нови черти, върху които се спори повече от едно десетилетие.

Бихме могли да приемем като сигнал за дръзкото навлизане на това поколение в литературата стихотворението „Размисъл“ от трагично загиналия поет Владимир Башев:

Ако няма какво да дадем на света,
за какво сме родени?
Ний не шем нито славата, ни участва
на големите гении!
Просто трябва да имаме нежността
на оная незнайна женица,
дето първа е втъкала прелестта
на земята ни в шевина.
Просто трябва
да имаме скъпия дар,
озарил оня майстор чудесен,
който първи е теглил
върху явора шар,
и дървото е станало песен.
Ний не шем нито славата, ни участва
на големите гении!
Нас ни стига признателността
на едно поколение.

Левчев открива смисъла на живота ни във „временността“, Башев казва, че му стига „признателността на едно поколение“. Двата ни предупреждават, че нашата сантиментална мъка по гениите ще остане неудовлетворена. Защото светът навлиза в епохата на качествените изменения, в сравнение с които великите

революции на миналото са само повече или по-малко съществени количествени натрупвания. Пред нас се открива живот, който няма аналогичен в миналото и неговото всестранно възприемане и обяснение не е по силите на никакъв свръх-човек. Хиляди обикновени учени, взети заедно, създават фантастични изобретения.

От друга страна — Пеню Пенев със своя дрезгав и мъжествен глас гърмеше: „аз, глас и съвест на епохата“; „с теб, епохо, ний не се римуваме, но ритъмът един и същ е в нас!“, „това столетие сега е мой дължник“.

Един велик, един брутален век,
над мен се срути
и в skutите ми своята съдба
завинаги остави.
Той безконечното въже на
трудните минути
навърза над челото ми
на възели корави.
О, възели на сто въпроса,
търсеши решение!
О, възели на напрежението!

Тези поети непрекъснато ни внушаваха: трябва да се учим да мислим исторически. Да се учим да мислим с нови мащаби — с мащабите на епохата. Да открием възлите, които ни свързват с нашето време. Да отговорим на „стоте въпроса, търсеши решение“. Да превърнем поезията в лаборатория за съвременно мислене, защото съвременността се осъществява с непосредственото ни участие в самата история. Може би на нас не ни достигат големи произведения за съвременността? Вярно. Но нашите произведения не бива да бъдат лишавани от дързост, характерна за всяка голяма поезия. Важното е в тях да се чувствуват нашите неуморни търсения и нашата социална активност. С други думи, ние трябва да „подгоним времето“, както ни учи великият Маяковски. Защото за нас социалистическият реализъм не е скучен чиновник с постно лице, облечен със старомодни дрехи. В него се е съсредоточило мъдрото и свежо начало на новия свят. В епохата на общуването на земята със звездите ние не можем да стоим със скръстени ръце. И да помним, че трябва винаги да поглеждаме „с едното око към небето“.

Според мен заслугата на тези поети е, че те внесоха една свежа струя в поезията и главното — започнаха да формират едно ново отношение към света. Те взеха да се учат да проникват във великия смисъл на историческите промени, които преживяхме. В тяхната поезия се долавяше радостното усещане от живота и те искаха да докажат, че явленията на действителността са обратими, че животът непрекъснато се развива и светът е пълен с тайнствени връзки между човека и природата. Макар тези поети все още предпазливо да опистваха почвата под краката си, но важното е, че искаха да разгадаят качественото своеобразие на историческите промени след Априлския пленум. Те си поставиха тежката задача да навлязат в „суматохата на явленията“, както би се изразил Радичков.

II

О, САМОЧУВСТВИЕ! БЛАГОДАРЯ ТИ!

Поезията по своята естетическа същност изразява вярата на човека в собствените му сили и стремежът му да подчини света на потребностите си. Тя разкрива как човек „надживява“ природата, как се възхищава на себе си като на явление на живота, което господствува в света и може да го владее. В този смисъл поетът, който не вярва в себе си, прилича на жена, която не желае да се харесва — и двамата са скучни.

Още Платон е забелязал, че никога няма да достигне до съвършенство оня, който е пристъпил към вратите на поезията „без мания“, внушавана от музите.

Неправилно е да се мисли, че причината за тази „самовлюбеност“ е израз на празна, суетна дребнавост — тя се отнася към едно начало, към чувството за стил, съзнателно противопоставяно на безличието в поезията. Бихме казали, че това самочувствие не е толкова психологическо, колкото социално-културно явление.

Защо и до днес често си шепнем: „Да се завърнеш в бащината къща...“ Как да си обясним това? Очевидно в субективните преживявания на поета е съсредоточена обективна правда, която представлява същността на лирическата поезия. Очевидно в неговите чувства има нещо общозначимо, което ни съпътства и в наши дни.

Лириката е синтез между личното и общественото и колкото е по-значителна личността на поета, толкова по-съдържателен е този синтез. Защото, колкото по-пълно и активно се разкрива авторът в стихотворението, толкова по-конкретна и реална ще е картината на обществените отношения, чиято съвкупност той съсредоточава в себе си. Едно от най-характерните свойства на реториката се изразява в отсъствието на неповторимото „аз“ на поета като „съвкупност от обществени отношения“.

Демократизацията на обществено-политическия ни живот, настъпила след Априлския пленум на нашата партия, е забележителна и с това, че тя накара поетите да се върнат към своите специфични, „вътрешни“ проблеми. Те започнаха да се освобождават от антипоетическите наслоения, главното от които несъмнено беше чувството за малocenност. Като най-важно духовно откритие те утвърждаваха смисъла на своята „родова“ значимост, която не само че не противоречи на нашето общество, а тъкмо обратното — активно му служи. Може да се каже, че това беше един мъчително противоречив период на „самоопределение“ и „самодоказване“ на поезията ни, когато търсенето на вътрешни, идейно-естетически и нравствени опори на личността характеризират нейното развитие.

В обстановката на култа на личността нашата гражданска поезия претърпя немалко загуби не само затова, че в нея особено осезателна стана парадната монументалност, но и защото нерядко се нарушаваше органическото единство на общественото и индивидуалното начало в нея. Понякога се създаваше впечатлението, че поетите прибегват към тази поезия не затуй, че тя е свързана с творческото им „аз“, а понеже по тоя начин виждат единствената възможна „поза“ за гражданска активност.

Този процес на връщане на поезията ни към нейните специфични задачи върна и самочувствието на поетите. „О, самочувствие! Благодаря ти!“ — възкликва Любомир Левчев в стихотворението си „Самочувствие“:

Макар и да правя „лошо впечатление“
Макар че канцеларските бланшетители
отгде те вземам
искат обяснение...

Почти няма поет в нашата съвременна поезия, който да не е опоектизирал това чувство. „Моя свят има нужда от самочувствие“ — казва Първан Стефанов. „Той има нужда да повярва в себе си“:

О, той е още в детската си възраст,
на отраженията вярва много
и затова не бива да го плашим.

От своя страна Стефан Цанев заявява:

Колкото светът по-малък става —
самочувствието ни се повишава!

Всеки поет започна да търси корените на своето самочувствие. Левчев — в правото си да бъде нов, Караангов — в „участието“ си в преоткриването на откритите ценности, Първан Стефанов — в преодоляването на „страхът ни за малocenност“, Сл. Хр. Караславов — в „новите орбити“ на „своя земен селски род“, Стефан Цанев — в правото си да нарушава правилата. Това чувство за повишаване на „цената“ на личността на поета изразява не самопроизволни, а реални тенденции, които отразяват зрелостта на нашето общество и необходимостта поетите трезво и без илюзии да оценят себе си.

Аз мисля, че мноото недостатъци в нашата поезия са свързани именно с приглушаването на личното, субективното начало, с недостатъчната активност на творческото „аз“ на поета. Лириката е едно от най-тенденциозните изкуства, в което оценъчният момент, авторовото отношение винаги присъства в една или друга форма. Бягството от себе си в лириката, което се дължи именно на „комплекса за малocenност“, е и бягство от действителността. Защото, разкривайки своя душевен свят, поетът създава образа на своя съвременник. Цялото влияние, което той е способен да окаже върху хората, се осъществява чрез неговата личност.

Лириката е преди всичко изкуство на характера. Няма нищо по-противно от „безхарактерната“ поезия: тя е само имитация на чувствата. И не е трудно да се разбере, че ако поетът пише от свое име, а стиховете му се оказват дребни и незначителни, причината ще се крие не в обстоятелството, че той излиза от свое име, а понеже личността му е дребна. Такъв поет не само за себе си, но и за другите ще създаде лоши стихове. Защото, за да можеш да кажеш „нещо“, трябва сам да представляваш „нещо“.

Защо искаме поетът да вложи себе си в това, което създава? Защо всички говорим, че той трябва да има своя физиономия, свой творчески натюрел? Само за да го различаваме от останалите ли? А защо това различие е така важно? Защо така високо ценим в поезията своеобразието, оригиналността, самобитността? Защото „саморазкриването“ е единствен способ за познаване на света чрез лириката. Поетът е този, който може посредством правдата на своята личност да изрази правдата на своето време. Собствено към това се свежда и поетическият талант — да можеш чрез своето „аз“ да разкриеш съдбата на хората в епохата, в която живееш. Поетът представлява за нас интерес доколкото се явява субект на познанието. А според Ленин „съзнанието на човека не само отразява обективния свят, но и го твори“. Именно защото може и да „твори“ света, поетът трябва да вярва в себе си.

САМО С ИСКРЕННОСТТА СИ, БЕЗ ГАРАНТИ

Самочувствието е израз на духовното богатство на поетическата личност, която е толкова по-съдържателна, колкото по-пълно отразява проблемите на своето време. За каквото и да говори поетът, той трябва да излиза от името на своите съвременници. Всички забележителни творби са дошли до нас най-вече поради това, че в тях личното изразява общественото. Защото голямата поезия се ражда от съприкосновението на човека със света. Всъщност, нима поетът може да „преживява“ онова, което е преживяно само лично от него? Нима той може да мисли само за онова, което е от него „помислено“? Чувствата и мислите не се раждат сами по себе си — тяхното съдържание идва от живота. Всички големи поети са влезли в историята на своя народ като ярки личности с голям „обществен темперамент“. Лишеният от обществен темперамент, даже и при наличието на талант, остава само добър версификатор. Затова е несъстоятелен опитът да се докаже, че актуалната тематика убива индивидуалността, и прословутият „патос на дистанцията“ може да се опровергае с многочислени примери от историята на поезията. Във висша степен поучителен е фактът, че вътрешната потреб-

ност на поетите да създадат дадено произведение, винаги е съвпадала с обществената необходимост от такова произведение. Всяка голяма поезия е отражение на едни или други възлови моменти от жизнената съдба на нацията. Личността, която се проявява в поезията, винаги е вече формирана в съвременността: убежденията са изстрадани в борбата, мислите и чувствата са продиктувани от колективния опит.

И тъй, нашите поети се заеха да анализират своята личност, задълбочиха се в интимния си свят. Но на някои им се стори, че всички сложни проблеми на поезията се решават с простата емоционална „разкованост“ и с духовното „откровение“. Като се отказахме от мисълта, че субективността е първороден грях на несъвършеното съзнание, ние започнахме да приемаме и субективности, които изопачено отразяват света. Безспорно, емоционалното „разкрепостяване“ даде много на поезията, но върна ли й доброто име?

Преди известно време главното за нашата поезия беше искреността и духовната откровеност:

От различни посоки и класи,
и от двора на нашето детство
идем —
само с искреността си,
без гаранции,
и без наследство.

• • • • •
• • • • •
Революцията е работа
много честна
и много искрена —
като краткия път на храбрите
под параболата на изстрела.

(“Личен разговор със свободата”)

П. Стефанов

Смисълът на тази искреност се изразяваше в следното: на мястото на изкуствения лирически герой да застане истинската личност на поета. Именно затова на поетите им беше необходимо да повярват в себе си. Но сега не е достатъчно това изискване. Нужен е преход към по-висока социална, нравствена и художествена извисеност, който може да се постигне от големи творчески личности. Защото, както подчертава Гьоте, не всеки, който изразява своята субективност, е поет. Такъв той става само когато може да владее „големия свят“. Истинска опасност за всеки поет е да попадне в капана на „самоабсорбирането“ — той може да се абсорбира от собствената си психология и от собствените си дребни лични проблеми.

В съвременната ни поезия грубият факт, всичко, което не е успяло да стане осъзната мисъл, част от поетовото „аз“, малко по малко загуби власт. Красотата на свободната човешка личност, безстрашието на анализа, смисълът на недоизказаното и фиксирането на мимолетното — ето кое взе да вълнува поетите. Те все по-надълбоко проникват в индивидуалността с нейните капризни проявявания и остри възврати. Поетите виждат своята задача не в копирането на вещите, не в безличното описателство, а във „взривяването“ на привычните определения, в ломенето на утилитарните граници на света и в откриването на нови значения.

Ето защо всеки истински съвременен поет се стреми да разруши авторитетните предразсъдъци, приблизителните или остарели понятия, дава ново, по-пълно знание за живота на днешния ден, поставя читателя пред непознати за него порано проблеми, безпокои неговата съвест, изостря ума му. Всичко това изисква от нас известно напрежение, вътрешна работа, разделяне с предишни понятия

и представи. Новото се усвоява с труд и не с всяка нова истина сме готови да се съгласим. Отдавна познатото, усвоеното, вкорененото в съзнанието има за нас своята сила и привлекателност.

„Поезия — вся! — езда в незнакомое“ — но ние често пъти изпускаме из предвид, че това нейно свойство ни създава особени затруднения. Поетът, ако той не е илюстратор на отдавна известни истини, неизбежно върви пред това, което вече е достигнато и закрепено в съзнанието. Ленин казва за Демян Бедни, че той „върви малко зад читателите, а трябва да бъде малко напред“. Поетът не бива да се откъсва от масите, от идеите на хората, от тяхното настроение и проблеми, но той не трябва да се приспособява към тях, защото това ще бъде приспособяване към средния вкус и към средното разбиране. Но за да преодолееш този „среден вкус“ и за да вървиш „малко напред“, трябва да имаш самочувствието, че твоите търсения са основателни и нужни на хората и да вярваш, в себе си.

ПО РЪБА НА ПРОПАСТТА

Но за да възвърнат самочувствието си, някои поети решиха да тръгнат по пътя на „рисковете“ или „по ръба на пропастта“, както на едно място се изразява Константин Павлов. Те искат да ни държат винаги нащрек: да ни принудят да гледаме на живота по друг начин, не както обикновено, когато лениво се оставаме да ни увличат конвенционалните представи; да ни накарат да си задаваме въпроси или да ни шокират, за да ни избавят от рутината и инерцията. Но ние всеки ден се убеждаваме, че не винаги „най-смелите“ и рисковани изводи са истинските, че онова, което на пръв поглед изглежда дръзко, може да се окаже просто модно. С „нарушаване на правилата“ всичко може да се предприеме, но не всичко може да се постигне. Защото, когато самочувствието на поета не е съпроводено с големи идеи, то може да придобие неприятния оттенък на самовлюбване и формата на лекомислено кокетство.

След като някои поети взеха да проявяват своята вътрешна свобода, тяхното самочувствие отиде много далеч — обърна оръжието си срещу тях, стана дръзко и предизвикателно и неговите стрели почнаха да падат върху собствените им глави. То започна да парадирва със своята изключителност, възведе суетата в принцип и капризите в парола. Именно това е имал предвид Хегел, когато е казал, че „простото самочувствие“ и „играта на самосъзнание“ са общи и абстрактни настроения и понякога са твърде празни и тривиални. Ето защо, когато оперираме с такива важни в поезията категории като „самочувствие“, „искреност“, да не забравяме да апелираме за главното — за гражданска и професионална съвест.

Някои наши поети, решили веднъж, че им трябва самочувствие започнаха да се надпреварват в областта на „рисковете“. Те се влюбиха в „лудостта“ и „неблагоразумието“ и обявиха фронт на „здравия смисъл“. Това се определя въобще като „стил“ на съвременното мислене. Нали Нилс Бор, изказвайки се по повод предлаганата от Хайзенгер нова теория на елементарните частици, е формулирал: това, разбира се, е умопомрачителна теория, обаче на мене ми се струва, че тя не е достатъчно умопомрачителна, за да бъде вярна. И ето че започнаха състезания в областта на „умопомрачителните рискове“, но уви — те не са достатъчно умопомрачителни, за да бъдат убедителни.

В своя „Елегичен оптимизъм“ Константин Павлов заявява:

Дявол да го вземе,
цяла вечност
съм запянат на ръба на пропастта
Ще се вкоренят краката ми в скалата.

И ще заприличам на ония
криви, жиливи и грозни храсти,
дето никнат даже там,
където кози крак не смее да пристъпи.

Стефан Цанев много се страхува, че неговият „разум“ може да се превърне в „благоразумие“, което за него означава духовна смърт.

Николай Кънчев от своя страна обобщава:

Лудостта ще ми даде безкрая
да си разтворя сърцето.

Ние все повече се убеждаваме, че и умствените увлечения понякога се подчиняват на законите на модата, както и човешките костюми. Колкото и парадоксално да звучи, но истинско „неблагоразумие“, истинска „лудост“ днес ще бъде, ако си „благоразумен“.

Затова не завиждайте на онези, които не харесват подобни увлечения. Малко е това, че те ще бъдат обвинени в лош тон, изостаналост, провинциализъм — върху тях мигновено ще се нахвърлят с привични отговори и софизми. Вие казвате, че едн-кое си стихотворение е неясна, объркана и безсмислена творба! Но ако самият автор е искал нарочно да бъде неясен и безсмислен? Вие желаете да разберете какво е искал да каже той в нея? Но имате ли право да я тълкувате? Нима това не води до опростяване на неговите стихове? По този начин вие се чувствувате притиснати от високомерието и се принуждавате да започнете да мислите по същия начин. Искат да ви склонят да мислите, че в поезията всичко е позволено, че в тази област няма никакъв обективен критерий за съждения и оценки. А щом е така, защо да не се откажеш от своето мнение, по-малко да вярваш в себе си, в своя здрав разум и по-внимателно да наблюдаваш онези, които се движат по „ръба на пропастта“.

Но не би трябвало да се учудваме, че и поетите създадоха фронт на „здравия“ смисъл. Ние живеем в една епоха на открития, които изменят досегашните ни представи за света. И поетите искат да се противопоставят на привичния опит, на установените закономерности, станали господстващи в човешкото съзнание. Затова обикнаха рисковете. Новите представи, които са резултат от разширяването и задълбочаването на съществуващия опит, пораждат парадоксалността, „грешността“, която ще изчезне, когато тези представи станат привични, както и предишните. А може би в психиката на поета действително се корени някакъв сурогат от „безумие“, породен от изключителната впечатлителност? Добре е да се шурмува небето, да се води борба с лицемерието и фалша и да бъдеш, както се казва, верен на себе си. Но верността към себе си има определен обществен, исторически и идеен контекст. Бунтът срещу „здравия разум“ трябва да се разбира в случая метафорически: като бунт срещу консерватизма и изостаналостта.

Ето защо от каквото и „безумие“ да бъде завладян поетът, колкото и склонен да е към „грешността“, той все едно трябва да се подчини на „алгебрата на хармонията“ (Пушкин), т. е. да потърси подкрепата на „здравия смисъл“. Нещо повече, индивидуалността се очертава и добива по-голяма релефност не в абстрактната „безкрайност“ на безумието, а когато се твори в установени и рязко очертани граници на съвременността.

УМЕЕТЕ ВИЙ СМЕЛО ДА РУШИТЕ, А ТУК Е НУЖНО МОЩНО СЪЗИДАНИЕ

Повърхностността на позицията на някои наши поети се изразява в това, че открийвайки уж нови проблеми на съвременната ни поезия, те всъщност ги закриват. Само като формулират, без да изследват, те тласкат читателя към априорни изводи, вместо да го накарат сериозно да се замисли. Те ни предлагат не трудния

път на познанието, а леките радости на рисковете. А такава е нашата читателска психология: лекият път винаги е по-приятен и увлекателен за нас.

Нашите поети ни убедили, че са повярвали в себе си. Но някои от тях са въплъщение на психологическия парадокс: бързо се отчайват, защото са живели по „ръба на рисковете“. Когато се запознаем с тяхното изкуство, ние забелязваме, че в него се усеща капризната напрегнатост на несигурния успех — те уж са доволни от полученото признание, но все пак, колкото и странно да е това, в тяхната поезия се долавя вътрешна неувереност.

Трябва наистина да имаш високо самочувствие, за да не говориш често за него. С това не искаме да кажем, че то е грях, който трябва да се потушва. Излишното самочувствие представлява слабост на човешката натура и заслужава истинско съжаление. Стара истина е, че то е последното пристанище на хората, които са неуверени в себе си.

От друга страна, трябва да си действително голяма личност, за да се откажеш от самообожанието. Само недълбоките хора прекалено много вярват в себе си. Затова много убедително ми звучи обръщението на Христо Радевски „Към младите поети“:

На мене ми харесва тази дързост
и тази дразнеща самоувереност!
Аз предпочитам сприхавия бързей
пред старческата,
тиха умереност. . .

.

Умеете вий смело да рушите,
а тук е нужно мощно съзидание.

Понякога се питам: защо поетите от по-младото поколение така упорито доказват своето самочувствие? Не затова ли, че те искат да преодолеят „комплекс за малоценност“? Не се ли чувствуват закъснели гости в „страната на убитите поети“? Дали не ги измъчва мисълта, че светът е бил истински романтичен преди тяхното раждане и те живеят само за да подготвят почвата за появата на „мозъкът върховен“, както се изразява Владимир Башев: „Аз принадлежа към това поколение, в чието съзнание здраво се е загнездила мисълта, че неговата мисия е само да експериментира и търси пътища за създаването на бъдещата голяма поезия.“ И понякога, за да ги забележат, за да направят впечатление, поетите взеха да се движат „по ръба на пропастта“, влюбиха се в рисковете, лудостта и неблагоприятното.

Истинският художник, когато твори, почти „не съзнава“ себе си. Вапцаров никога не се е „търсил“. Той е „загубил“ себе си във всяко едно от своите стихотворения. Ето защо ние го намираме във всяко едно от тях. И днес той ни носи богатството на своите мисли и кръвта на своето сърце. Неговата поетическа дейност е била в името на обикновените хора. Той добре съзнава, че всяка истинска поезия се стреми да повиши самочувствието на читателя, като го приближи към своя идеал и този стремеж е толкова по-възвишен, колкото идеалът е по-съвършен.

Ние разбираме, че поети като Вапцаров са преди всичко социално-философски проблем. Но това, което е особено характерно за неговата поезия, е органическата ѝ „принизеност“. Когато го четем, ни се струва, че не себепознанието, а жизнената убедителност е неговата основна грижа и именно в тази убедителност се крие секретът на поетическия му такт. Затова той изпълни условните форми на поезията с живот, изпълни ги дотолкова, че ни се струват изцяло излезли от самия живот.

Вапцаров е поет с много „ниско“ самочувствие. „Какъв поет съм аз“ — обичал да казва той. Неговото презрение към самовлюбените пози в наше време би прозвучало едва ли не скандално. Ние бедните, които създаваме от своето про-

фесионално самочувствие поезия и претендираме, че владеем света с помощта на нашите ефекти от поетически контрасти и оттенъци, че разбираме всичко, създавайки за себе си илюзията за изключителност, колко от нас могат да кажат като този поет с „ниско“ самочувствие: „Но в бурята ще бъдем пак със тебе, народе мой, защото те обичахме.“

III

СЛЕЗ СПОКОЙНО И ГОРДО ОТ НЕБЕТО ПАРНАСОВО!

Когато днес някои поети твърдят, че е интересно не дали читателите ще възприемат стиховете им, а онова, което е станало в тяхната душа — те просто отдават значение на нещо още неосъществено. Освен това, прекалено несправедливо е да се иска от хората да се интересуват от поета, щом той не се интересува от тях. И понеже обичам да уточнявам мислите си, ще кажа, че заангажираността винаги е била характерна особеност на българската поезия. И съвременната поезия не може идейно да се обезоръжи, докато в света съществува оръжие и се водят войни. В първите редици на ангажираната партийна литература са поетите, тъй като враговете на човечеството не се примиряват, водят войни и могат да предизвикат нова световна катастрофа. Доказано е, че поезията е много подходящо оръжие за мобилизация или демобилизация на човека в борбата му за онова, което е насъщно за неговия живот.

Поезията има дълбоко влияние върху човечеството. Но резултатите от това влияние не се очертават така лесно на пръв поглед. Платон искал да се създаде „република“ за поетите, чийто непосредствен ефект може да се изяви в полза на държавата. Той сам е бил поет и знаел колко е могъщо значението на поезията, макар тя да не може директно да се трансформира в действие.

Днес истинският поет е отговорен за това, което се върши в света. Затова ангажиран поет е този, който стои в своята епоха, сред своя народ и отдава таланта си за създаване на стойности, които подпомагат победата на комунизма.

Когато свободата се възприема като абстракция, това може да доведе до дегенериране. Защо поезията трябва да бъде освобождавана от отговорност? Свободата е историческо понятие и е обществено обусловена. Аз съм свободен, когато имам право да участвам в изграждането на социализма. Моята свобода обаче е ограничена от насоките на развитието: тя не може да потиска свободата на другите, нито пък да я ограничава. Защото аз съм част от обществото и моята свобода, както и моята отговорност зависят от свободата или отговорността на другите. Затова тя е „осъзната необходимост“. Именно в това се изразява и смисълът на партийната и революционна ангажираност на нашите поети. На това ни учи целият опит от развитието на българската поезия.

Така се е развила съдбата на нашата поезия, че всички големи български поети са били принудени да се отказват от изцялата „чиста поезия“, за да се посветят в служба на всекидневни задачи.

Например Яворов уеднакви духовното негодувание със социалния бунт и ако не беше грозната българска действителност навярно щеше да се ориентира към разкриването на своята вътрешна самота, както преди него постъпи Бодлер. В България той не можеше да стане Бодлер, но стана Яворов. Неговата вътрешна борба между социалните конфликти и модерната поетика, между метафизическото отчаяние и жестоката действителност се разреши в полза на социалната заангажираност. По логиката на поетическото влияние Яворов трябваше да се върне от Франция като завършен декадент и френски ученик, още повече, че на неговата болезнено-чувствителна природа един такъв декадентски свят отговаря напълно. Наистина, в много от стихотворенията на Яворов през втория период

се появяват всички реквизити на символистическото отчаяние: бодлеровският сплин и верленовската самота. Но тези декадентски стихове се явяват наред с неговата жизнелюбива любовна лирика и със стихотворения като „Да славим пролетта“ или драмата „В полите на Витоша“. Неговата лирика изгаря постоянно между тези два полюса: между революционната му дейност в Македония и метафизическото отчаяние. С професионално-интимната нагласа на прокълнатите поети, разкъсан от желанието да се наслади от „греха“ и от амбицията да бъде не само революционер, но и метафизик, Яворов изгаря между тези свои противоречия, за да израсне от тях като една от най-големите и най-трагични фигури в българската поезия. В неговата поезия се сблъскаха активността на революционера и безумието, угризенията и апокалипсиса на Верлен. Но освен своите трагични преживявания, които понякога стават неврастенични, Яворов внесе в нашата поезия невиждан дотогава ритъм, например със своята „Калиопа“. Той успя да съчетае в себе си метафизическото и самородното, европейското и българското.

В естетическо отношение сближението на българския национален дух с Европа намира ярък израз още в поезията на Пенчо Славейков. Естет и поет, политически борец и кабинетен изследовател, той доказва какво може да допринесе един поет за израстването на културата на своя народ. В своите философски поеми той разяснява явленията на вътрешния живот, търси в духовния свят неговия най-дълбок и скрит смисъл. Неговият стих, студен дори когато е игрив, сериозен дори когато е раздвижен, е поетически синтез на неговите философски търсения. Този дълбок изследовател на поетическите форми и почитател на естетиката въведе в нашата поезия стремежа за изследване, за по-дълбоко и по-обективно проникване в „интимния хаос“ на човека.

Интелектуалните търсения на Пенчо Славейков и Яворов бяха последвани от Димчо Дебелянов — поет с голямо емоционално дарование. Той обогати българската поезия с пастелните багри на импресионизма, с музиката на символизма. В последните си военни стихове той преодоля влиянието на прокълнатите поети и стана по-конкретен, отразявайки „плебейски преживявания“. Със същата тъга, с която възпя дома с „белоцветните вишни“, той започна да пише стихове и за „безименните“ герои.

Людмил Стоянов в своето развитие пречупи няколко съвременни течения, които бяха актуални в европейската поезия през първото десетилетие на нашия век. Този страстен изследовател в областта на изкуството, въпреки всички внушения, съумя да запази своята индивидуалност и да създаде автентична поезия. Той извървя интересен и плодотворен път от символизма към реализма, от реторичния стих до оголената рационална поезия, която се задоволява само с квинтесенцията на словото.

Атанас Далчев със своя рационалистически скепсис ще се опита да обърне наопъки естетизма на късноромантичната „мирова скръб“ в нашата поезия. С иронично отношение към интелигенцията, скептичен към „повелите на духа“, той се опита да намери пътя към „нисшите духом“. Недоверчив спрямо самоцелните търсения на символизма, той изоставя току-що намерените лирически форми, за да потърси един по-предметен израз. Неговите търсения в областта на поезията не останаха безрезултатни в развитието на съвременното поетическо светосещане.

Тези примери показват, че нашите поети винаги са предпочитали да бъдат социално заангажирани, вместо да се смирят пред установените естетически канони. Те доказват, че сферата на поезията е не само достатъчно широка, а и неограничена и поетическото преживяване притежава изключителни способности за отразяване на съвременността. В този смисъл за мене е много характерен примерът на Гео Милев. За него поетическата форма е главно носител на голямо

жизнено съдържание. Според него тя не бива изкуствено да се усложнява и шлифова, а в нея трябва направо да се вмъкват събитията и чрез тях да се покаже съвременността. В това отношение той доразвива българската поезика. Яворов, Дебелянов, Лилиев също диреха модерни форми на изява, но те останаха до края на живота си верни на „предназначението на поета“. Гео Милев се стреми да докаже, че въпросът, който трябва да реши всеки поет, не е да овладее формата, а да разкрие своето отношение към света. Затова в „Септември“, представяйки цялата грандиозност на „бита на въстанието“, той не се задоволи само с лирически отстъпления. Защото поезията, „оварварявайки се“, според него не бива да се занимава само с някакви периферийни отгласи на социалните явления, не само с емоциите, а и с цялата сложност и многогранност на борбата, пречупена през активното отношение на поета — участник в нея. Това не е само, както се казва, поредно „разширяване“ на тематиката на поезията, макар това разширяване да е много очевидно — това е снемане на още една бариера между поезията и съвременната действителност, между поета и социалната му ангажираност. Метежната стихия на живота внася своя „ред“ в неговата поезия под формата на привиден хаос.

Гео Милев потвърди, че големите събития на народния живот могат да бъдат „пропуснати“ през системата на поетическото преживяване. Преградата между поета и съвременната му действителност окончателно пада. В поемата „Септември“ личното и социалното е закрепено не само с тематично единство (което не е ново за поезията ни — например „Кървава песен“ на Пенчо Славейков), а в цялостното отношение на поета към живота. Художник по призвание, поет преди всичко, Гео Милев е един от тези редки случаи, при които най-дрзкото новаторство, което стои на съблазнителната граница на литературния скандал, не преминава критическата мярка, защото неговата дързост е високо социална и неоспорима. Могат да се приемат или да не се приемат отделните поетически образи на Гео Милев — във всеки случай в неговата поезика няма нищо задължително. Що се отнася до общите тенденции в поезията му, които ще характеризираме накратко с „разковано“ поетическо изразяване, то принципно въпросът за приемането на неговата естетика не може да се постави: тази традиция вече действа обективно в нашата поезия и често пъти се усвоява несъзнателно.

Българските поети винаги са се стремили да преодолеят естетските прегради към съвременността. Те освобождават стиха от неговите конвенционални ограничения и канонични украшения, като превъзможват гладкото логическо построяване на фразата. Например и Ламар от своя страна се противопоставя на „мъртвата поезия“ с „варварски натурализъм“. Неговата поезия върви срещу хипнозата, срещу илюзиите, срещу обаянието във всичките му форми. Той пресъздава първични и стари усещания, в неговата поезия се долавя диханието на земята и горчивата идилгия на българското село. Естествено, такава насоченост на таланта изисква и жертви: в тази „натурална“ поезия има често пъти утайки и наноси, предизвикателни прозаични грубости, които избиват в анахроничен разказ и стихове. Но въпреки това Ламар си остава един от нашите най-значителни и оригинални поети, който цял живот воюва срещу самоцелния естетизъм.

Тук не става дума за насилствено връщане на поезията обратно към първобитното, архаичното, примитивното, а за приближаването ѝ към живота. Романистът въздейства главно чрез силата на характера, а поезията — с непосредственото внушение. Да се освободят чувствата и мислите от тяхната изтърганост, да им се възвърне юношеската свежест — ето към това са се стремели винаги нашите поети. То е изразено много добре от Никола Фурнаджиев в стихотворението му „Поет“

Вий сте всички добри, вий сте всички дълбоки и умни,
ваште думи сега толкоз кротко и мъдро звучат,

Тук сред вас може би ще напиша порядъчни книги, много коли с петит и корина, тъй, какт е ред, после, както е ред, и през няколко фази ще мина и на края ще стана прославен, но лишен поет.

В мене няма
 спокойната
на едно нежност
 равномерно
Нешо грубо, сърце.
 стихийно,
ме поглъща, безбрежно
 увлича,
 зове.
 („Грубост“)

Тук не става дума само за „плуване срещу течението във формално отношение“, а както казва Брехт, това е един „протест срещу гладкостта и хармоничността на конвенционалния стих“, който позволява на поета да покаже явленията между хората „като пълни с противоречия, разкъсвани от борби, брутални“. И „ако не се премине това развитие на съдържанието — продължава Брехт — ако не се приеме неговата „поръчка“, всяко формално новаторство остава напълно неплодоносно“. Защото ние „не трябва да бъдем само огледало, което отразява истината във от нас. Щом сме взели предмета в нас, ние трябва да му придадем нещо свое, преди да ни напусне, а това е критиката, добра или лоша, която трябва да познае предмета от гледището на обществото. Така че това, което излиза от нас, съдържа личното, разбира се, с раздвоен характер, произтичащ от обстоятелството, че ние изразяваме становището си на обществото“.

23

Така нашите съвременни поети трябваше да разрешат „двойна“ задача: от една страна, да продължат революционните и реалистически традиции на българската поезия и да потвърдят неразривната си връзка с идеите на комунизма, а от друга — да се борят против „девалвацията“ на гражданските теми, против баналността и невзискателността, които са особено нетърпими именно когато става дума за големите идеи на комунизма. Защото в представите на читателя партийността е свързана с прямотата на съжденията и с изобразяването на истината за живота. Читателят се доверява не на отвлечени умозрения, а на живите и непосредствени чувства. Той остава огорчен и обезпокоен, когато поетите се мъчат да го убедят с голи декларации.

Многообразието стана основен принцип в естетическите търсения на нашата съвременна поезия. В това ни убеждават и критическите статии, основната тема на които е своеобразието на всеки поет, неговото право и задължение да има свой глас и своя тема. В поезията има много лични насоки и всички са достойни за уважение.

Справедливо се отхвърля противопоставянето на поетите от по-старото и по-младото поколение, обаче не бива да забравяме, че жизненият опит на всяко поколение все пак е неповторим, че в тази неповторимост вече е заключен зародишът на някаква идея, без която трудно могат да се разберат всякакви търсения. Поетите от по-старото поколение започнаха да гледат на своето близко минало „отстрани“, да го преценяват критически, да преосмислят своя жизнен опит. Тяхната съдба е била сурова, но не безсмислена и опитът им не е пропаднал напразно. Без жизнения опит на тези поети, които служиха вярно и предано на революцията, би било невъзможно всичко, което ние днес преживяваме. И даже самата болка по невъзвратимите загуби от времето на култа те превърнаха в част от духовния живот на нашата съвременност. В тяхното превъзможване на вярата в „една личност“, в тяхното чувство за своеобразна „логика“ на историческото движение се заключава една от основните черти на поезията им.

Живеем в строго и сурово време.
Угаснаха лъжливи светила.
За поход пак звъни желязно стреме —
ведно да слеем думи и дела.
И аз от моето дърво откъсвам
най зрелите и сочни плодове.
Какво? Нима за мен е вече късно
за подвизи, дела и стихове?
(„Изповед“, Младен Исаев)

Под шума
на строежи и слава
отминавах
много неща.
И от преданост
към верността
недостойни мъже
уважавах. . .

— — —
Може всички тях
днес да ги няма
или
мъртъвци да са —
аз
със правото на измамен
се подлагам сега
на съд]

(„Съд“ от Павел Матев)

Не вярваме на тез, които
не ги боли във тоя час,
не ги боли до дълбините
на съкровеното им аз.
Не вярваме във правотата
на умните със задна дата,
на всички тез, които с бяс
на път и кръстопът се мият
и дръзко плюят върху нас —
че сме живели с пълни сили,
че своята вяра сме любили,
че в хора зъл на враговете
и ние със безсрамен глас
не сме крещели в оня час

Железен строй в железен поход —
вървахме ние в битките епични
и във вселенския водовъртежен грохот
потъваха

трагедните лични.
Ний бяхме в бой.

(„Песен за нашата вяра“, Д. Методиев)

Така по различен път и в различни форми поетите „съдеха“ себе си и се опитваха да превърнат индивидуалните си открития в обща идея на времето. Това изискваше от нашата поезия вътрешна зрелост, висота на мисълта и чувствата и главно — социална ангажираност и високо гражданско съзнание. Но ако преди десетина години „антикултовската“ тема се ширеше бързо по хоризонтална линия и завладя поетите от всички поколения, сега това движение се мъчи да вникне в дълбочината на социалните процеси.

По-рано господствуваше идеята, че поетът трябва да утвърди новия лирически герой и новите социални проблеми. Затова поезията ни придоби по-голяма публицистическа заостреност: това бяха граждански стихове, които намериха широк отзвук и предизвикаха пламенни дискусии. Затова проблемът „традиции и новаторство“ неведнъж беше разискван. Нашите поети се радваха на обстоятелството, че могат най-после да говорят свободно. Те бързаха и се задъхваха да доказват това.

АЗ СЕ УЧА ДА МИСЛЯ

На мен ми се струва, че това придвижване на съвременната поезия към „дълбочината на социалните процеси“ се прави прекалено предпазливо. Внимателният анализ веднага разкрива, че днешната ни поезия поставя малко нови проблеми. Ние чувствуваме потребност от някакъв качествен скок. И самите поети усещат тази потребност и я изразяват в открити призови, манифести, декларации.

Не случайно те почувствуваха необходимостта от интелектуална и философска поезия. Тази потребност се усети особено силно от поетите от по-младите поколения. И при всичките увлечения „философската лирика“ очевидно не е самоцел. Работата не е във формата, не е в жанра, въпреки че изборът на жанра характеризира пътя към някакво ново състояние на поезията. В нуждата от философска поезия се отрази един от най-важните резултати от израстването на гражданското самосъзнание на новия човек. Оттук, от вътре, от самата дълбочина се роди изискването за качествено придвижване на съвременната ни поезия. За нея вече се оказа недостатъчна „антикултовската тема“ и декларирането на „високо самочувствие“, недостатъчна се оказа „искреността“, борбата срещу лъжата и фалша. Възникна необходимостта от преход към по-високи социални, нравствени и художествени завоевания. В нашата поезия все по-на-

стойчиво започна да звучи изискването за социална значимост и интелектуална дълбочина. От осъществяването на тази необходимост зависеше развитието и съдбата на нашата поезия.

Струва си само да прелистите страниците на списанията и вестниците и ще видите, че в тях все по-често се появяват стихове, в които авторите не просто описват живота, а се стремят да го обяснят — всеки по своему. Затова аз не мисля, че може да се очертае някакъв магически кръг и в него да се поместят само поетите-философи и интелектуалисти. Не, стремежът към размисли сега е една обща тенденция, само че всички поети различно я разбират и осъществяват. Поезията ни, взета цялостно, става все по-размисляща. А това е твърде сложен процес. Понякога започва да се губи непосредствеността, която се подменя с хладно умуване и по най-дребен повод. Не искаме да кажем, че връщането към простодушието сега е необходимо — то е и невъзможно. Но е навярала необходимостта от преодоляване на разсъдъчната и рефлексивна аналитичност. Защо започнаха да се пишат по-малко стихове за любовта? По-точно казано, за нея пишат, но пишат не за любовта като любов, а разсъждават по неин повод. И жалкото е, че това все по-често се среща и при най-младите поети, на които нито жизненият опит, нито интелектуалната подготовка позволява да бъдат мъдrecи. Нека си спомним думите на Лермонтов: „Любовъ и песни — вот вся жизнь певца.“

Ставайки „интелектуална“, нашата поезия започна да обеднява откъм регионални и лични акценти. Освен това, веднъж като решихме, че трябва всички да станем философи и мъдrecи, започнахме да ускоряваме своето развитие, а прекаленото бързане, подтикването на процесите може да лиши поезията от наситеност и плътност, да ѝ наложи един определен вкус и израз като универсален критерий, в резултат на което да се получи забавяне на естествения процес на развитие. Затова ще бъде погрешно да се налага тази интелектуална поезия като абсолютен образец и като мерило за съвременно мислене, а свободният стих — като единствено възможна модерна форма.

Но факт е, че поетите ни взеха да размислят. Картезианското „аз мисля“ отново възвърна своите права. Владимир Башев в стихотворението си „Януарско послание до Владимир Илич“ признава:

Аз се уча да мисля.
След като знам да чета и пиша,
след като знам да обичам и вярвам.
След като времето ме попита:
— Мислиш ли?
Аз се уча да мисля.
Вместо мен мислеше друг.
Слушах умуването му властно.
Слушах смутен и несвой,
вместо мен
да решава той.
Да отговаря той.
Беше лесно и страшно!
Аз се уча да мисля.

Поетите се оказаха пред лицето на целия свят с всичките богатства на човешките преживявания, „разрешавайки“ си много от това, което по-рано не си позволяваха. „Днес даже с риска да сгреша /аз трябва всичко да разнищя/ и всичко сам да разреша“ — казва Вл. Башев. Защото — „революцията се решава не само вън. Революцията се решава и вътре в нас“.

Днес не можем да се прикриваме зад екзотиката на фолклора, нито зад завесите на регионалното и да се пазим с тях като с митнически бариери. Не е ли в такъв случай ясно, че в съвременната поезия все по-често ще се срещат произведения, които ще се занимават предимно с тъй наречените общи въпроси, с

проблемите за съществуването на човека и човечеството, а по-малко с местно оцветени описания.

В знаменития, неостарял и до днес откъс от „Поетиката“, където става дума за „спецификата на изкуството“, Аристотел разяснява: задачата на поета е да говори за това, „което може да се случи, следователно, за възможното — по вероятност или по необходимост“, а историкът за това, което действително се е случило. „Затова поезията е по-философска и сериозна от историята — продължава Аристотел. — Поезията говори повече за общото, а историята — за единичното.“

Нима „рефлексията е непобедим противник на поэзията“? — този въпрос е занимавал още Леонардо да Винчи. Древните наричат поезията „героиня на философията“. Този проблем излиза днес отново на преден план и то в най-остра форма. Защото сега ние искаме да видим в поезията разгръщащата се мисъл на поета, да разберем патоса на неговите гносеологически търсения. Но ние знаем от Белински, че „който не е поет по натура. . . нека измислената от него мисъл да е дълбока, даже свята — произведението все пак ще излезе дребно, лъжливо, фалшиво, уродливо, мъртво — и никого няма да убеди то и по-скоро ще разочарова всекиго. . . Изкуството не допуска да себе си отвлечени философии и още повече разсъдъчни идеи; то допуска само поетически идеи; а поетическата идея — това не е силогизъм, не е догма, не е правило, това е жива страст, това е патос“

Но колкото и да е широк интелектуалният хоризонт на поета, колкото и да се чувствава „гражданин на света“, той преди всичко е гражданин на своята страна. Всеки поет е изграден от една обществена среда не само по своята социална определеност и принадлежност, но главно по особения свят на своите настроения, интереси, мисли, идеи, които наред с неговата интелектуална еманципираност определят до значителна степен неговото лично съществуване. Ние сме преди всичко българи, граждани на нашата страна.

Интелектуализирането на поезията води след себе си до загубване на известни ценности. Например: можем ли да се лишим от естествените ситуации на собствения народ — тук имам предвид не само великите събития, а преди всичко обикновеното всекидневие. Мисля, че именно то съдържа морални категории, изпитания на характера, задължения и отговорности. Чрез определени житейски факти и явления ние ставаме това, което сме. Затова да се лишиш от „злободневността“, да решаващ само „вечните въпроси“ на живота и смъртта, значи да лишиш поезията от нов жизнен материал. От това и новият сплин, който произтича от недостиг на актуалност. Може би малко преувеличавам, но на нас ни омръзна да решаваме „вечните“ въпроси и чувстваме остра нужда от конкретни ситуации, от сурови жизнени сокове в поезията. Във фактите на всекидневието, в практическата проблематика на обикновеното се ражда голямата поезия.

ХОРА, МИСЛЯ СИ МНОГО ЗА ВИЕТНАМ И ЗА НАС

Една от главните тенденции на последните години е ръстът на народното самосъзнание и активизирането мисленето на хората. Този процес, естествено, не можеше да доведе до по-голяма философска задълбоченост на нашата поезия. Защото тя се занимава с проблемите на съвременността и онова, което вълнува поетите ни, е най-често желанието им да отразят обществената действителност на социализма. И ако, въпреки стремежът си да живеят „бързо“, само с „настоящото“, те чувствуват тази задача като риск, понякога се отдават със страх на

този риск и вместо актуални, избират „вечни теми“, това се дължи на причини, които не можем да отменим.

Нашата съвременност се отличава с гъстотата и наситеността на големи исторически събития, които бързо се менят и ние не успяваме да ги следим, а да ги обясним е още по-трудно. Всеки ден рязко се отличава от другите. И важното е не да се копира действителността, а тя да проникне в конструкцията на мисленето и душевността на поета.

Събитията от днешния ден още не са завършили, а вече намират отклик в печата и радиото и се превръщат в ново средство за възбуждане на умовете. Това, което човек чете, това, което слуша, преминава границите на онова, което констатира или може да констатира върху основата на своите непосредствени наблюдения. С други думи, хората вече не могат да живеят изолирано един от друг. А какво по-интересно може да има от тази „свързаност“ на частите на земното кълбо! Съвършено новата „свързаност“ и „съединеност“ — предели и мигновени между страни и събития, днес става много осезаема. Навиците, влеченията, привързаността, придобити в течение на всички предшествувачи епохи, не престават да съществуват, но, пренесени в една среда на нова социална структура, те губят в нея своя стар смисъл и стават причина за безплодни усилия и грешки.

Докато на Магелан са му били необходими три години, за да може неговата експедиция да обиколи света и да донесе подправки от Изток в Испания, днес транспортът се е развил до такава степен, че светът може да се обиколи за по-малко от два часа, а размяната на стоки е добила такива размери, че американската дъвка може да се намери и по хималайските върхове, а африканските и новозеландските плодове — посред зима в Лондон. Туристическата миграция прие формата на цели преселения на народите, за което е показателна нашата страна, която привлича всяка година стотици хиляди туристи. Самолетният транспорт пренася за един ден хиляди хора от единия до другия край на света; филмите, грамофонните плочи, радиото, телевизията, модата, способствуват за формирането на един и същ вкус и безвкусие и цялата тази културна и некултурна радиация е направила света по-малък и в много отношения по-еднакъв, отколкото е бил досега.

Нашата планета се смалжава до едно малко кълбо, телевизията свързва континентите, чрез нея можем да присъствуваме в същия миг на онова, което става в Москва или Ню Йорк. Няма точка в света, до която да не може да се достигне за един ден. Силата на човека порасна невероятно много.

Този огромен свят, наситен със събития, непрекъснато увеличава връзките между своите части, все повече и повече се технизират. Науката преобрази живота и умножи силите на човека. По самата си природа тя е предаваема и неизбежно намира своето приложение в универсални методи и рецепти. Силата, която дава на един, става достъпна за всички останали. Но това не е всичко: науката увеличава производителността не само количествено. Към традиционните обекти на търговия се прибавят много нови, потребността и нуждата от които се поражда от заразата или подражанието. На всеки му се иска да стане любител и потребител на тези новости.

Бързата смяна на събитията накарва поетите да се отдръпнат навътре в себе си, в своя духовен свят. Защото, за да могат да постигнат художествен ефект, е необходимо в известна степен да се отдалечат от събитията. Но това „отдалечаване“ често пъти се разбира погрешно. То понякога бива тълкувано в такъв смисъл, че поетът трябва да бъде не сред живота, а извън него. Наистина не може да се оспори, че преживяното в миналото има редица предимства, че е по-лесно да се отрази един завършен, отколкото един незавършен процес. И все пак силата на поезията е в това, че тя бързо може да реагира на актуалните

проблеми на живота и „отдалечаването“ на събитията не се изразява нито в това, че преживяванията трябва да избледнеят, нито в това, че поетът трябва да описва актуалното и злободневното емпирически. „Отдалечаването“, от което поетът се нуждае, не е нищо друго, освен способността да се различи същественото от несъщественото, характерното от случайното, да се смята нещо за голямо, понеже в момента е близо, а пък друго — за незначително, защото е далеч от предната линия. Затова е необходимо такова „отдалечаване“ от събитията, при което актуалното се представя като историческо.

Но „отдръпването“ на поетите от актуалните събития доведе до охлаждане на публицистичния патос на нашата поезия. Това не е моя констатация, а на самите поети. В стихотворението „Вьетнам“ Валери Петров казва:

Във пожарища свети
и се бори Вьетнам.
Философи, поети,
какво става, не знам,

но до нас едва стига
този гръм, този плач.
Един пише си книга.
Друг отива на мач.

И погледнато строго,
това права и аз.
Хора, мисля си много
за Вьетнам и за нас.

От своя страна Фурнаджиев изтъква, че „в една част от стихотворенията, които се печатат във вестници и списания, личи ясно пренебрежение към социалната и гражданска тема. В тях се дава преднина на незначителни преживявания и нищожни мисли с претенцията за големи открития от страна на автори, които обичат да позират с новаторството, да маниерничат с уж нови изразни средства“.

Почти същото констатира и Ламар: „Аз мисля, че между тежките пластове, които раздвижват нашето общество, поезията изостава. Тя не се потопи в действителността. Смущението пред тая действителност — да не би тя да опърлириката и поетичното, я засука към стари форми и теми, към стари чувства и отживелици.“

Разбира се, задачите на поетите не бива да се възприемат опростено — в този смисъл, че поезията трябва да се ограничи само с тръбни призови и барабанен бой. Тя говори на света с безкрайното разнообразие на своите форми. Но при всички случаи в нея е заключена активност, която е сродна на революционната.

Отначало такава мисъл може да се покаже красива метафора. Наистина, нужно ли е да се сближават толкова различни дейности? Нужно ли е поетът да си служи с такива декларации: „Ето било с бойцами, или страной, или в сердце бил в моем.“ Но ако сериозно се замислим, ще разберем, че в различието има нещо много общо: това е именно стремежът за саможертва, която се изразява в служенето на идеала и в борбата за неговото осъществяване.

Това „служене на идеала“ представлява законодателстване по отношение на самия себе си. „Служенето на идеала“ е гаранция на свободата, следователно налага и зависимост. Но това не е боязливата зависимост на неосъзналия свой дълг поет, а благоразумна граница, която едновременно затваря и предпазва, съзнателно затворена верига на избора. Защото никога не можем да убегнем от погледа на своите съвременници; няма такова място, дето можеш да се скриеш от онези, които те прещеняват и които ти прещеняваш. А това неизбежно те поставя в зависимо положение. Твоята личност, която се възприема

от другите и другите личности, които ти възприемаш — този двоен акт на зависимост е в последна сметка нещо, което можем да смятаме за ангажираност. Ангажирана поезия почива на включване себе си във въпросите на съвременността. Под „себе си“ разбираме своята индивидуалност, личния опит, защитата на своето аз.

За това за много поети поезията, взета само откъм нейното естетическо въздействие, е по-бедна от действителността. За тях „чистата поезия“ е просто „правене на стихове“. В този смисъл много характерни са думите на Байрон: „Аз считам, че предпочитанията, отдавани на писателя пред хората на активния живот, всеобщото внимание към драскачите и към техните писания, е доказателство за нашата изнеженост, слабост, израждане. Ще започне ли да пише този, който е способен за нещо по-добро? „Действия! Действия! Действия! — казва Демостен. — Действия! Действия! — казвам аз, а не писане и най-малко от всичко — стихове.“

IV

ПЛАШИШ МЕ, ВЕЛИКО МИРОЗДАНИЕ

Пътищата на съвременността — ето кое мъчи днес поетите. Няма съмнение, че този проблем е вълнувал представителите на изкуството през всички времена, но никога не е възниквал по толкова категоричен начин, както днес. Той дори не се е поставял като такъв. Ние го формулираме с наши термини и той е наш проблем, защото сме въввлечени „в пороя на световните събития“, както казва Елисавета Багряна.

Изглежда, че в продължение на векове съвременната действителност за всички художници е била неоспорима даденост, една сигурност, която самото изкуство е утвърждавало или отричало. Проблемът за съвременността не се е поставял с такава категоричност и острота, както в наше време.

Какво впрочем се е случило? Трябва да се каже ясно, защото то е изразено в самите факти, че във функциите на поезията се извършва някакво „преобръщане“. Нашите поети повече дирят една поетическа експресия на действителността в онези нейни белези, които са недостъпни за обикновените и привични форми, но са определени от съвременното познание, от съвременното мислене, от начините на чувстване, от самото място на човека във вселената. Когато Пол Валери е писал в „Изкуството на поезията“, че в истинското поетическо слово се присъединява „към Определеното Неопределено“, то неговата формулировка е не само едно напомняне на това, което е известно още от времето на Гюте, и, от друга страна, е не само симптом на модернизма, но е предчувствие за измененията, които ще настъпят в поезията. В поезията на XX век възникна, както и във физиката, своеобразен „принцип на неопределеността“, защото съвременните реалистически символи притежават повече широта и смислови значения. Разбира се, разширяването на вътрешното значение на поезията може да излезе зад пределите на всякакви вероятности и стиховете да се разпилят в празна неопределеност. Но съществува и действително разширяване на „полето на вероятностите“ на поезията, в което се отразяват възможностите на свободната човешка мисъл и сложността на самия свят, на историческите процеси в епохата на атомната революция.

За това поетите взеха да гледат на себе си не като на „жреци“ и „пророци“, а като на „чудаци“, които безпомощно се мъчат да обхванат вселената. Докато някога Багряна се пита: „... как безутешно глух би бил и беден живота ми, ако не беше ти“ („Поезията“), днес, да кажем, Божидар Божилов завижда на тях, които не са поети:

Аз правя нещо така относително,
така съмнително,
така неясно,
така опасно,
че понякога си мисля дали го правя,
или просто се лъжа на сън.

Всеки постига съвършенството,
ако го постига.
То има размери, цена и качество.
А да си поет е чудачество.
нещо неясно,
нещо опасно,
относително
и съмнително,
Нещо подобно на дъх в нощта,
което скрива всички неща,
за да им предаде очертания,
размери и сияния.

Така поетите не се чувствуват вече „законодатели на света“, а гледат на това, което създават, като нещо „неясно, опасно, относително и съмнително“.

Аз съм тази смешна обсерватория,
която,
все пак,
илюзия храни,
че изучава простите простори
чрез телескопите на своите рани.
И навярно това не са вече стихове,
а изострени в безкрая сигнали. —
Сигнали към дълбоки светове,
страшно пламтящи,
или съвсем изгоряли.
Аз искам да докажа, че на всички звезди
има живот
и —
значи, поезия.
И някаква връзка трябва да се роди...
(„Обсерватория“, Любомир Левчев)

Днес поетите не са сигурни в трайността на това, което създават. За тях изкуството е една „обсерватория“, която предполага вечност на земния глобус и безкрайност на времето, т. е. една двойна илюзия, благодарение на която може да се провежда спектакълът на копнежите, надеждите и разочарованията, наречен поезия.

Ако поразмислим, ще видим, че областта на познанието във века на атома и на космическите открития съществено се е променила. Ние вече не можем да използваме рационално живияното пространство, достъпно за сетивата и проверено от тях. Науката открива все повече неизследвани полета вън от непосредственото осезание, вън от сетивното и жизнено пространство на човека и все пак това е „пространство“ на човека. Затова ние разбираме поетите, когато се изповядват:

Плашиш ме,
велико мироздание,
като разпъваш мисълта ми
по своята неизмеримост!
Земята ни е точица във тебе,
а в тая точица е мойта обич
и моята омраза,
и силата ми — а не мога
да ги разтегля
до размерите ти.

(„Непримирима“, Дора Габе)

И още:

Хаотичното време
се върти в свойто вечно движение.
Мъртви в него се носят
планети, слънца и звезди.
Само тук на земята,
само в нашето могъщо сближение
на вселената дяволска
смисъла ще се роди.
(„Сближение“, Александър Геров)

Така „великото мироздание“, светът с неоткритите тайни, към които се устремяват „във скафандри мъже с космична бързина“, „хаотичното време“, „вселената дяволска“ разширяват орбитата на нашата поезия.

Този свят създава нова впечатлителност и по-чувствителна вибрация на нервите. Потокът от асоциации и спомени протича по-бързо. „Настоящото не е стоящо“, подчертава Стефан Цанев.

Парадоксалното при четенето на тези стихове е това, че оставаме с впечатлението сякаш най-съществената част от описаното се отнася за нас. Сама ни се натрапва мисълта, че съвременният човек по различни пътища стига до едни и същи заключения; чувството, че съществуваме само „относително“ ни кара да бъдем нащрек към живота, като механизизирана сила, която може да ни погълне. Поезията, която прониква в „гълбините на неоткритата душа“ и е решила да стане независима от Неизвестното, изпада в зависимост от тревогата за своята преходност.

Проникването, трансфузията на научните идеи в поезията е един много сложен процес. Достъпът до научните идеи се осигурява не само непосредствено, чрез образованието, но и по различни други пътища; тези идеи произтичат, така да се каже, от общия културен климат на епохата и косвено, а понякога несъзнателно се предават по главните канали на информацията. Нима например съобщенията за овладяването на космоса, които всеки ден срещаме в печата, не ни запознават незабележимо за самите нас с микрокосмоса? А всичко това обогатява нашите представи за света и разширява хоризонта на поезията.

Но понеже живеем в епоха, когато „желязото се учи да лети“ и светът придобива неограничен характер, с особена острота се поставя проблемът за „физиката и лириката“. Този проблем не е нов. Връзката между научното и поетическото познание е обективен и постоянно действащ фактор на човешката култура. Във всяка историческа епоха научната картина за света е свързана с представите за пространството и времето, за мястото на човека във физическия свят. Поетическата култура винаги е била под влияние на техническите изобретения и на новите конструктивни системи.

„Поезията и науката са тъждествени — пише Белински, — ако под наука се разбира не една схема от знания, а съзнание за произтичащата от тях мисъл. Поезията и науката са тъждествени като постижения не на една от способностите на нашата душа, а на цялата пълнота на нашето духовно съществуване.“

И все пак в наше време проблемът „Физика и лирика“ придобива ново качество своеобразие и нов хуманистичен смисъл. Нито един от миналите етапи на поезията не познава подобно нещо. По думите на поета днес индустрията е „възкресител и палач“. Колкото и да се задълбочаваме в историята на изкуството, ние няма да открием нищо, което да говори за техническото заробване на човешката личност и художествения идеал. Техницизмът става идея-максима, която оказва натиск върху всички духовни потребности. Човек може да се превърне в духовна, морална и физическа жертва на техниката — той може да пожертвува себе си не за принципи, не от органическа необходимост за усъвършенстването на света. Тази жертва е от друг характер, тя придобива напълно определен,

почти религиозен смисъл към всичко техническо, в което „божеството техника“ значи нещо повече, отколкото стимул за духовно обогатяване.

Подчертаваме това, защото нахлуването на техниката в живота на човека не е изолиран процес, който има чисто индустриален характер. Техниката и нейните продукти придобиват масов характер. Те навлизат във всички сфери на всекидневния живот на човека и дълбоко преустройват неговата действителност, изменят неговите вкусове и представи за света. Поетическото съзнание и изобието творчеството не могат да останат извън въздействието на този процес. Ако във всяка епоха естетическите представи отразяват света по законите на красотата, то ясно е, че този въпрос с изключителна острота излиза там, където предметната среда на човека се оказва продукт на масово техническо производство, което носи върху себе си незаличимия печат на машината. Машината застава между замисъла на човека и неговите резултати. Художествената дейност се оказва също подчинена на особените изисквания на техниката.

Започна ерата на промишлено използване на атомната енергия. Разумът на човека, сякаш на шега, се справя с най-фантастични задачи. Синтетичната химия по чудесен начин преобразява облика на външния свят. Мощни ракети изпращат човека в космическото пространство. Безмерно израснал в своята власт над природата, човекът стои на прага на нов, удивителен и прекрасен свят. В едно високо развито, технизирано и индустриализирано общество действителността се изменя с такова бързо темпо, възникват в такива размери нови неща, нови преживявания, че поетът като откривател на нови състояния, възмущения и взаимовръзки е принуден да търси други форми и други изрази средства.

Проникването на науката в живота донесе нови напрежения, съкращаване на сроковете, стопански разцвет, светски дух. Но тя създава и нови „подхлъзвания за психиката“, за които говори Казимеж Брандис: „Кибернетиката, новите източници на енергия, перспективи за намаляване на човешкия дух и за излизане извън Земята — добре, но последиците от всичко това могат да се окажат равностойни на революция и във всеки случай предвещават край на стабилността, завършек на един определен тип живот, банкрут на досегашното мислене, необходимост да се придобият непознати досега квалификации. Чувството за равновесие е вече разклатено. Формулата „всичко около мене е възможно“ се свързва в психологията с формулата „нищо не зависи от мене“; внезапният скок във всемира предизвиква спазма при мисълта за нашата незначителност. Човек, който е имал автомобил в 1927 г., е струвал повече от човека, който има автомобил в 1957 г. Автомобилът е по-добър, ала фактът има по-малко значение, тъй като епохата е по-голяма. Ако границите на действителността бъдат разширени, а безкрайността стане рационалистическа категория; ако господ бог се появява в уравненията на математиките, вместо да бди над света; когато изкуството си поставя за цел да участва в създаването на безтегловността в космоса, вместо да утвърждава ценностите; когато масовостта и серийността все повече налагат униформа на стария, пленен с различия свят, който придаваше на живота един неповторим вкус, докато новият свят на сходствата не гарантира дори сигурност — тогава броят на самоубийствата и нервните заболявания рязко се увеличава.“

В нашата съвременност възникват сложни проблеми, които са свързани с мястото на човека във вселената и ние не можем да ги отминем лекомислено. Знаменитият американски физик Опенхаймер, бащата на атомната бомба, се обръща пред съда, който разследва неговата лоялност: „Сега, когато сме заплашени от хилядите примамки на техниката и механизацията на човека, ние трябва повече от всякога да искаме свобода на личността, а не сляпо и безусловно подчинение на това, което се счита за правилно и несъмнено. Повече, отколкото

когато и да било, ние трябва да се грижим за човека. Нека чувствуваме настоятелно необходимостта от нови връзки между хората. Аз се боя от това, което преживяваме: ние живеем в домовете си и не познаваме съседите, всички сме чужди един на друг. И макар че вие може би ще ми се смеете, аз мечтая за общество, където децата ще учат наизуст стихотворения, където жените ще танцуват, където всеки ще чувствава изкуството и ще се стреми към науката. Не бива да се възразява против това, че светът придобива неорганически характер. Затова ние трябва да създадем благоприятна творческа атмосфера. Трябва да се избавим от свитостта и повече да се доверяваме на хората. Ние съзнателно трябва да се борим с тайната опасност, която се крие в механизацията на всички отношения между хората. . .“

Противоречията между техническото могъщество на човека и неговата морална деградация, между разкрепостяването на силите на природата и духовното заробване на човека, между рационализацията на вещите и ирационализма на съзнанието представляват неотменим атрибут на капиталистическия прогрес в наше време.

ПРОБНАТА ПОЕЗИЯ

При това технизирание на света най-характерното за съвременната поезия е, че тя много експериментира и се създава тъй наречената „пробна поезия“. И ако под „пробна поезия“ разбираме неизбежния риск при откриването на нещо ново, рискът е съществувал винаги, но с тази разлика, че когато не е успявал, никой не го е включвал в литературата.

Но значи ли това, че всички търсения в областта на поезията са били ненужни и са отишли напразно? Да твърдим това сега, т. е. да бъдем по-умни от поезията, след като тя е разгърнала своя „план“, би било лесно, но неблагоприятно и главното — несправедливо.

Има ли право поетът да търси и тогава, когато не знае какво ще намери и когато не е сигурен как ще въздействува на публиката? Разбира се, че има и понякога това изобщо е необходимо за поезията. В такива промеждутъчни периоди ние имаме работа именно с търсения, които може да не са истинско творчество, без да престават да бъдат търсения в полето на изкуството. Експериментът не е в състояние да си определи границите.

Наистина на търсенията понякога се гледа крайно подозрително. Трудно е да се убедим, че пред нас са чисто и просто модни произведения. Резултатите от тези търсения имат някакво значение за поезията. Много е писано по този въпрос, но той си остава открит. Дори такива очевидни истини като единството на съдържание и форма не са нещо установено. Да предположим, че вие пишете последното си стихотворение и изведнъж в печата излиза статия, в която някой доказва, че поезията като такава вече се е изчерпила или е в криза. Вие още не сте завършили това, което пишете, и се оказва, че е безполезно неговото създаване. Какво да се прави? Оставате в положението на голяма несигурност. Тука нищо не се проверява, няма никакъв критерий. Често посредствените поети биват увенчавани с лаври, докато талантът претърпява редица поражения, понеже се подлага на риска да търси нови форми и нови изразни средства.

Но някъде, при източниците на науката, ние се срещаме с експеримента и например химията и астрономията са много задължени на алхимията и астрологията. Няма нищо по-сериозно от поетическото мислене, но в същото време то винаги е опитно — на острите завои на историята „опитните полета“ на поезията се изнасят на пръв план. Появяват се своего рода „полуфабрикати“, в които се съдържат нови идеи. Постепенно те започват да се „филтрират“ от времето.

При многообразието на различните видове експерименти не може предвзетелно да се каже кои елементи ще продължат да действуват, кои безследно ще изчезнат и още по-малко пък — по какъв начин ще се изработи един съвременен стил. Ето защо нас ни интересува преди всичко класово-партийната позиция на поета, значението на неговите стихове за обществената борба. В поезията могат да се допуснат различни комбинации на формата, но е безсмислено да се абсолютизират нейните структури, да се освобождават те от принудата на вещественото, на „бремето на материята“ или да се обявява свободният стих като съвременен мироглед. Възможно е кибернетичната машина да създава стихове, но е безсмислено да се счита, че тия стихове ще изместят човешката поезия. Защото присъствието на човека е необходимост — оттука започва поезията. Когато поетите експериментират с нови форми, нека се въздържаме да признаваме всеки ефимерен резултат като някакво чудо и като безспорно новаторство.

Интересно е да се отбележи, че писателите и художниците, които веднага, с възторг приветствуваха социалистическата революция, само по изключение бяха измежду тези, които не се занимаваха с „пробна литература“. Те почти всички бяха представители на различните „опитни полета“ в изкуството: експресионисти в Германия, футуристи в Русия, сюрреалисти във Франция. И преминаването на тези творци в течението на пролетарското изкуство беше повече отхвърляне на старата кожа. Ние не можем да разберем Блок без символизма, не можем да разберем Маяковски без футуризма, Елюар и Арагон без сюррелизма, нито Брехт или Гео Милев без експресионизма. Те създадоха революционни творби по форма, както и по съдържание, дори и главно когато, скъсвайки с младежкото си иконоборство, се свързаха с националните си традиции. Оттук и диференциацията, която стана между Маяковски и Маринети (от която става ясно, че руският футуризм е бил нещо по-различно от италианския), между Арагон и Андре Бретон.

Колкото и правдиво да възпроизвежда един поет което и да е чувството, само затова, че пише стихове, той експериментира. И най-обикновеният версификатор, след дълги размисли как да римува „любима“ или „родина“, вече открито е скъсал с „правдоподобие“ и недвусмислено се опитва да демонстрира на околните някакво изобретение. А какво може да се каже за поета майстор на стиха? Неговата поезия винаги е експеримент пред аудиторията, при който се изработват сложни, творчески търсения. Затова поезията винаги е откровена и по детски доверлива.

Разбира се, глупаво ще бъде да се отрича значението на „опитните полета“ в поезията. Но истинският поет никога няма да се задоволи с тях. Всички негови търсения, в това число и тези, които са свързани с поетиката на жанра, са подчинени решително на главни задачи: най-правдиво, емоционално-активно отразяване на съвременния живот. Защото поезията, колкото е млада и обича да лудува, толкова е и „възрастна“ и „съобразителна“.

Особено важно е, че принцип за съвременната поезия са „опитите на открито“. Не постъпва ли така в своето творчество и природата? Вглеждайки се в красотата ѝ, ние виждаме не само това, което е създадено от нея, но и как са били „направени“ нейните богатства: гората, ронеща своите листи, облаците, които бавно се изменят пред нашите очи и като че ли непрекъснато „импровизират“. Природата е голям импровизатор — съдържан и в същото време мъжествено откровен. „Действувайки“ в пространството, тя с тънкоостта на гениален живописец ни дава представа за времето, в течение на което възникват плодотворите на нейния „труд“. Гората ни привлича не просто със „разнообразието“ си. Нещо повече, нейното разнообразие предупреждава: съществуващото сега е предшествувало от съществуващото преди.

Но всяко експериментиране в поезията трябва да се осъществява при запазване на нейната емоционалност. Абсурдността на някои твърдения за „съвременно светоусещане“ се състои в това, че то се разглежда отвън пределите на историческата практика на хората. Но като говорим за невъзможността на „безличностна“ поезия, с това съвсем не искаме да санкционираме субективизма и още по-малко в този егоцентричен вид, в който „личността“ проявява себе си в модерното изкуство. Тъкмо обратното — общочовешкият и онтологически смисъл на поезията, взета като хармонически организирано цяло, отрича едностранчивия субективизъм. Но тука възникват някои нови проблеми.

Несъмнено е, че цялата минала поезия е била, така да се каже, „хомоцентрична“. Човекът се превръща в център за тая поезия до такава степен, че художественото произведение става „микрокосмос“. Човекът е бил началото и краят на света и именно това усещане за присъствието му в хармонично съотнесените линии, цветове, звуци, форми ни обяснява смисъла и тайните на естетическото въздействие на шедьоврите на Пушкин и Лермонтов, на Ботев и Яворов. Но ако това е така, да си спомним, че самото мировъзрение на миналите епохи, при цялото им различие, е било „хомоцентрично“ и е обусловено от идеята за централното място, което заема човекът във вселената. Това, разбира се, не е било приоритет само на религията. Такава е била, както е известно, и цялата наука и философия, за които е характерно схващането за уникалността на човека като единствен по рода си висш продукт на природата.

Но не е ли логично да се признае, че с преодоляването на този възглед за мястото на човека във физическата вселена, с отмирането на концепцията за „човекоцентризма“, не е ли логично да предположим, че личността на поета ще загуби това изключително положение, което взема в „художествения космос“? В такъв случай можем ли да приемем гледището, че светът на поета е „микрокосмос“, в който централна фигура е самият той? Както е известно, тази формулировка на Новалис се утвърди като традиционна за миналата поезия.

Планини, гори и морета, реки и равнини, навред, където природата не е цивилизована, продължават да бъдат и днес източник на поетическо вдъхновение. Но разширяването на света на техниката не може да се спре. А това е свързано с изчезването на поетическия ореол на природата. Днес поетът се чувства все повече откъснат от първичните елементи на своето вдъхновение. Затова в областта на поезията ние се срещаме с даровити стилисти, с оригинални маниеристи, с трудно разбираеми виртуози. Но след време техните стихове загубват своето артистично обаяние и тогава се вижда, че това не са поетически изразни форми, а технически похвати. При такива „технически феномени“ ние трудно откриваме неизбежния елемент на оригиналност. Затова според някои поезията вече е изчерпила своите първични източници и само като техника е нова и истинска. За тях изненадващите, неправдоподобните черти на художественото произведение определят неговия естетически характер.

Съмнително е дали днес могат да се повторят пейзажните стихове от рода на Вазовите или Пенчо Славейковите. Не случайно още Толстой е казал: „Аз в последно време не мога да чета и пиша художествени произведения в старата форма, с описание на природата. Просто срамно ми става“; „Всички стари похвати са вече така изтъркани. Аз повече не мога да чета. Когато чета „Било е ранно утро...“, чувствавам, че не мога повече, не ми се иска да спя. Повече не бива да се описва природата.“

Поетът днес е поставен пред една нова действителност. Той се мъчи да разгадае какво е тя за него. Така възниква и „четвъртото измерение“ в поезията.

Триизмеримата логика
е безсилна за четириизмеримата жажда
към свободата.
Затворете очи,
затворете очи
и чувствайте
това, което преди наричаха бог,
безсмъртие,
стихотворение,
а то беше
четвъртото измерение.

Има четвърто измерение,
но малцина са достойни да ги облъхне
свръхлюбовта или свръхомразата,
малцина умират като Ботев
от свръхсмъртта,
малцина могат да имат свръхдело
или свръхсмелост.

(„Четвърто измерение“, Божидар Божилов)

Трябва да се улови това ново изменение, което се дава на поета и новите възможности, които то предоставя на неговото изкуство. Затова областта на поезията не само се разширява, но се и изменя, качествено се обновява. Природата, животът престават да бъдат, както се казва, „сюжет“, „тема“, те са материал за поета, материал, на който той дава форма.

По такъв начин поетите се изправят пред тази нова област на човешкото могъщество, т. е. пред цялата вселена. Човешкото съзнание става главна природна сила. Новите сили, които е освободило, без още да ги е овладяло, му откриват безкраен непознат свят, чието овладяване отсега нататък е абсолютна необходимост.

Но колкото и да подчиняваме света на себе си, ние му се подчиняваме. Затова никога не можем да си представим познавателната дейност като завършена картина — ние можем да разберем явленията на действителността само като процес, с помощта на който човек организира своя живот по такъв начин, че той да протече в съответствие с външната среда. Ние съвсем не воюваме за каквато и да е абсолютна победа над природата в неопределено бъдеще. Най-голямата победа е да знаеш, че съществуваеш. Никакво поражение не може да ни лиши от успеха, който се изразява в това, че в течение на определено време ние сме били в този свят, който, струва ни се, не се интересува от нас. В това именно се изразява вникването в „загадката“ на съвременността.

Идва момент, когато започваш да тъгуваш за старото равновесие на формите, за „триизмеримото пространство“, понеже откак сме го загубили, непрекъснато чувстваме болка. Но имаме ли някаква вина, че „четириизмеримото пространство“ завладява поезията? Нищо не може да се направи. Трябва да бъдете на страната на този процес и да носите риска, който той създава. Не ни остава нищо друго, освен да пълхаме с мъките на прогреса.

ДЕМИСТИФИКАЦИЯ НА СЪВРЕМЕННАТА ПОЕЗИЯ

Вникването в смисъла на „четвъртото измерение“ на света неизбежно води до демистификация на съвременната поезия. Това, което преди наричаха бог, безсмъртие, загуби своето значение.

Поетите от миналото много често ни внушават: помни, че няма нищо общо между поезията и живота и че техните граници са непреодолими. В най-добрия случай тя ще възпее това, което ни е най-близко, но пак в граници на непреходимото различие между царството на прекрасните видения и грубата вещественост на реалния живот. Животът никога няма да стане художествено произ-

ведение, а поезията винаги е само илюзия на живота. Така поетите, настойчиво и неумолимо натрапвайки тази непреодолима черта, представят поезията предимно като „свят в себе си“, който е принципно „противоположен“ на непосредствената реална практика.

Спомнете си за „Сърце на сърцата“ от Пенчо Славейков, посветено на Шели:

Утопия! И тъй да е — в живота
утопиите само дават цел
и човека во човека раждат.
Утопии сърцето възродяват,
превърщат го на рай цветущ, където
мирът върховен свива свойто гняздо...
Към идеали поглед възведи —
не на умът, а на сърцето рожба —
и знай, че той единичък е надежден
компас в ревът на бурите световни!

Или за „Демон“ на Яворов:

Аз съм вихър и мъгла,
владее царство без предел:
че имам орлови крила
и ноктите на орел
Аз съм вихър и мъгла;
не зная време нито цел
в размах, пориви и стремеж.

Или за „Полет“ на Димчо Дебелянов:

От мръсния лик на суетност вседневна,
блажен е тоз, чийто се дух отврати,
разкъса веригите свои той гневно
и с вихрен полет в небесата лети.
Там жаден за смърт, под нетленния блясък
на вечния мир и на вечния ден,
той среща на мълните гордия трясък
и пада от царствено щастье огрян.

Тези поети откриват своето спасение в „утопиите“, които възродяват света, в това, че могат като демон да се превръщат във „вихър и мъгла“, без да познават „време“, „нито цел“ или да избягат „от мръсния лик на суетност вседневна“ и със своя „вихрен полет“ да заживеят във „вечния мир“ и във „вечния ден“.

По такъв начин истинската поезия се утвърждава като „земно евангелие“, което „умее да ни освобождава от тежестта на земното бремe със своята вътрешна яснота и външно удовлетворение“ — формулира Гюте. „Като въздушен балон тя ни издига, заедно с целия ни баласт, във висшите сфери и ни показва забърканите земни пътища от висотата на птичи полет. Както и най-веселите, така и най-илюзорните произведения имат една и съща цел: да отразяват както радостта, така и тъгата със сполучливи и остроумни изображения“ — продължава той.

Ние знаем, че поетите-романтици са възприемали обществените порядки като едва поносими, като демонични; но за да се променят са необходими революционни решения. И най-добрият изход за онези, които искат да отбягнат това решение, които отстъпват със страх пред революцията, е да пренесат конфликтите на епохата в „извънвременността“, да ги причислят към една вечна, надземна „първопричина“.

Именно тази традиция на поезията като „земно евангелие“ се преодолява от метода на социалистическия реализъм. Днес художествената картина, статуя, мелодия, поезия запазват своята естетическа специфика, но навлизат в друг обществен контекст. Става дума, че се създава нов тип естетическа реалност, която се утвърждава като жизнена среда на социалистическото общество. В този

процес не поезията се „снижава“ до грубия материален живот, а самият живот се възвишава до значимостта на художественото произведение. Възвишава се именно дотолкова, доколкото всяка проява на реалния живот на човека се напълва с обществено съдържание, което изразява радостта на свободната личност.

Романтикът се е чувствувал свободен само в „надземни висоти“. „Поетите са хиерофанти на едно непонятно вдъхновение“ — казва Шели. Само когато попадне в „космически състояния“, в един „вечен мир“ или един „вечен ден“ или като утвърди един краен субективизъм, т. е. в отричането на всякакво историческо развитие, поетът се е чувствувал добре. В това царство на „земното евангелие“, в което се отричат съществуващите порядки, се е раждала оригинална и внушителна поезия, но това, което може сега да се твърди, е, че тази поезия вече е историческо минало. Колкото е необходимо да се предпазваме от абсолютизирането на тези мистични тенденции в старата поезика, толкова неоспоримо е признанието, че тя не може да роди вече големи творци.

Този процес на „демистификация“ на съвременната поезия е сам по себе си обективно преодоляване на „трагедията на илюзорността“ на романтичната поезия — преодоляване в смисъл на най-конкретно отношение на човека към новата действителност, която той възпроизвежда. Затова поезията днес иска да излезе от своите рамки, да вникне в мащабите на „четвъртото измерение“. Тя не се стреми да постигне съразмерност, затвореност вътре в себе си, а навлиза в живота, в неговата случайна и мигновена мъдрост.

Снемането на мистифициращите покрови от съвременната поезия и възвръщането ѝ като необходима характеристика на действителността е неотделимо от истинската обществена свобода на човека. Социализмът възвръща значението на човека в обществото, като подчини всичките материални и духовни цели на идеала на всеотдайно развитата личност. „Истинското царство на свободата започва там, където развитието на творческите сили на човека се преръсва в самоцел на жизнената дейност на обществото“ — пише Маркс.

СПЕЦИАЛИЗИРАЛА ЛИ СЕ Е ПОЕЗИЯТА?

Ето в какъв сложен свят от проблеми се намира съвременният ни поет. В последно време все по-настойчиво взе да се поставя въпросът: дали изобщо поезията е в състояние да упражни влияние върху по-широк кръг от хора? И как тя може да конкурира съвременните средства за общуване? Поради това в много случаи поезията се смята за проблем, който интересува само група от хора със специални интереси. И това гледище е една от причините за специализиране на някои поети. С това можем да си обясним и факта, че има поети, които предпочитат сравнително сложната поетическа образност. Дори у нас започна да се изказва мнението, че израз за съвременност в поезията се смята, на първо място, усложненото асоциативно стихотворение. По такъв начин появи се опасността значително да се ограничава достъпът на поезията до широката читателска публика. А в нашата поезия би трябвало да доминират такива идеи и чувства, които са особено характерни в сегашния етап на построяването на социализма. Освен това да се има предвид — и тук трябва да търсим големия шанс за най-субективния от литературните жанрове, че както вече споменахме, субективните фактори в нашето обществено развитие придобиват все по-голямо значение. Съзнателната активност, чувството за обществена отговорност, които са характерни за съвременния строител на социалистическото общество, могат в по-голяма степен, отколкото досега, да намерят своя израз в поезията.

Но въпреки казаното, и днес поезията, в сравнение с другите форми на идеологическа борба, има по-специфично въздействие и в този смисъл не може

да не се специализира. От това, че влиянието ѝ е специфично, се определя и необходимостта от нейното съществуване.

Но това специализиране на поезията крие в себе си редица опасности. Когато вече започнаха да се появяват модерните форми, мнозина смятаха, че ако някой не ги приеме, той не е съвременен и собствено, не е поет. Поет беше или изглеждаше онзи, който е успял да овладее свободния стих. А най-съвременни наричаха онези, които се включиха в изобретението на модерната техника. По такъв начин се оголваше и ограничеността на тези търсения. В поезията започнаха да се очертават еднаквостта и техническият трафарет. Все повече и повече се изясняваше, че тази поезия наистина е „временна“ и експериментална по принцип. Както се оказа, поезията от този „модерен“ етап все пак повече губи, отколкото печели по отношение на перспективите си, защото развитието в нея се заменяше с изработването на нови изразни средства. Колкото повече новаторски форми ни се предлагаха, колкото повече се проповядваше да се намери нова техника, която да е на равнището на съвременното мислене, толкова по-несъмнено ставаше, че само това не е достатъчно. Така ние успяхме да разберем, че не на тази основа може да се създава истинска съвременна поезия. Отново се потвърди, че стихосбирките, които бяха приети от всички — от интелектуалците до любителите (примерно поезията на Пеню Пенев) — не разчитаха толкова на модерните форми, а онези, които оставаха в пределите на един или друг модерен принцип, неволно се затваряха в него или пък, ако имаха талант, превръщаха този принцип в поле на изтощителна и тежка борба „за“ и „против“.

Ние взехме да разбираме, че съвременното мислене не мож да се ограничи само с търсенето на нови изобразителни средства, защото под съвременно светосещане на поета се разбира такава комбинация от мисли и чувства, която отразява душевността на нацията. Всеки истински поет представя мислите и преживяванията на народа в определен исторически етап на неговото социално и духовно развитие.

Въпреки сложността на съвременната поетическа образност и повишеното средно равнище на техническо майсторство, и днес, както винаги, правилата, чрез които можем да познаваме фалшификацията и да отличаваме истинската поетична форма от ерзаца, за поезията са достатъчно прости, макар и да изискват известни навици и вкус. Ние възприемаме формата и авторовия замисъл, т. е. „включваме“ се в поетическата образност и решаваме дали тази форма зависи от „вътрешното“ съдържание или пък звучи само за себе си. Или както казва Божидар Божилов — „Проверката на времето! Проверката на силата! Проверката на болката и вярата!“ — в края на краищата си казват думата:

Добър поет ще си тогава,
когато, без да е написано
по вестници,
когато, без това да е наложено
в учебници,
на всички е известно. И признато
от врагове, дори и от приятели.
Дори отдавна да не пишеш стихове.
Дори когато те са забранени.

Сезоните се сменят.
И епохите.
Поетите остават несменяеми.
Поетите, когато са поети,
приживе още се превръщат в бронз.

Понеже „сезоните се сменят“, вече се убедихме, че в своя стремеж на всяка цена да отидат далеч напред в усложняването на поетическата форма, някои

поети заслониха от погледа ни онова, което е действително важно. В шума около себе си те създадоха своеобразна рекламна шафета, която непрекъснато беше пред очите на всички. Публичните кавги, отричането, внезапните решения да станеш „интелектуален“, „модерен“, „съвременен“ образуваха непрекъснатата верига, от която често пъти се изпускаха истинските поетически стойности. Поради техническото сходство на своите звена тази верига естествено лесно се прехвърляше от ръце в ръце и някои поети започнаха да стават известни не поради своята действителна естетическа стойност, а чрез славата на борци срещу „консервативното мислене“. Приветствувайки се взаимно, те получиха възможност да се позовават дори на авторитетни признания. И едва сега, оглеждайки пространството, където звъняха техните фанфари, ние с учудване откриваме поетите, които са действително новатори, защото са търсили истината там, където тя изцяло израства — в душевността на съвременния социалистически човек.

ПИСАНЕТО НА СВОБОДНИ СТИХОВЕ ОТ ЛЕСНО ЩЕ ТРЯБВА ДА СТАНЕ МЪЧНО

И така, след кипенето на страстите, след острата борба на мненията, след неочакваните полезни и безполезни открития, напоследък настъпи едно успокояване в цеха на поетите. Новата творческа обстановка стана обикновена и привычна. Тази обстановка не само „разширява хоризонта“, но и задължава поетите, изисква от тях по-голямо чувство за отговорност.

След историческия за нашата страна Априлски пленум, когато се създадоха благоприятни условия за възстановяването на ленинските норми на живота, нашите поети чрез своето „самочувствие“, чрез влюбеността си в „рисковете“, чрез доказване на правото си да „грешат“ включиха в своите стихове „реабилитацията“ на личността на поета в общественото съзнание, в психологията на хората. Страстно утвърждавайки в себе си и чрез себе си духовните ценности на човешкото битие, нашата поезия се включи в сложния и многообразен процес на възстановяването на ленинските принципи във всички сфери на нашия живот. В този процес поезията взе да решава и свои специфични вътрешни проблеми — тя се освобождаваше от антипоетическите наслоения на миналото, главно от които беше несъмнено чувство за „малоценност“ и даже ненужност в суровите битки, които се водят в света.

Затова, както видяхме, най-характерното за нашата поезия през последното десетилетие беше засилването на „лирическото начало“ в нея. Тя взе да се обръща към самата себе си и като Орфей се опита да разгадае тайните на собственото си въздействие. Ние най-сетне трябваше да разберем, че поетическото творчество е много индивидуално и не се поддава на механически контрол. За всеки поет е свойствено съзнанието за неповторимост на неговия духовен свят. Но това съзнание е продиктувано не от индивидуализма, а от изостреното чувство за отговорност за съдбата на социализма. Защото всеки поет знае, че е „натоварен с най-великия товар“, „за този свят да отговаря“ — както казва Павел Матев.

Но в този сложен процес на развитие на поезията не следва да се дири само едно непрекъснато фронтално настъпление — така в изкуството никога не става. В тази област не само нещо се придобива, но и нещо се загубва. На смяна на една традиция идва друга, усвояването на един поетически материал се заменя с друг.

„Очевидно — казва Атанас Далчев — меденият месец на новата поезия е минал. Изчезнало е очарованието от новото. Отсега нататък за новите поети започва най-тежкото и заедно с това най-плодотворното време на съмнения и търсения. Писането на свободни стихове от лесно ще трябва да стане мъчно.“

Нашият читател, който израсна много за този исторически период, вече не желае да бъде непрестанно поучаван, не желае да изпитва непрекъснато чувството, че е обект на дидактическа преднамереност и публицистична обработка. Вече самото поставяне на проблема дали имат право на съществуване „вечните теми“ би изглеждало абсурдно. Защото изграждането на социализма се подпомага не само от изкусното пропагандиране, но и с това, че е позволено да останеш насаме със себе си и да изповядваш най-съкровените си чувства.

Беше време, когато нашите поети много лесно се обвиняваха в субективизъм, само защото излизали от това, което са преживели, а не от позициите на онзи „средно аритметически герой“, който се наричаше типичен. Струва ми се, че понятието „лирически герой“ се появи тогава, когато много се страхувахме от „субективното начало“ в поезията. Но този страх има „златно родословие“ и не бива да се третира просто като естетическа неграмотност.

Борбата със субективизма в поезията винаги е предразполагала към недооценка на активната страна на личността на поета. За това например говори едно интересно съждение на Гьоте, записано от Екерман. Гьоте е искал „да излекува“ талантливия немски импровизатор на стихове Волф от „общата душевна болест“ — субективизма, и му поставя за задача да опише своето връщане от Хамбург. Но не останал доволен от получения резултат, защото Волф разкрил „само чувствата си“, а не описал своеобразния град Хамбург, който открива „богато поле за специални описания“.

Не е ли това, което наричаме поетическо преживяване, цялостното възприемане на една епоха, на един социален период от живота на хората? Не отразява ли то целия ритъм на епохата, нравите, начина на общуване? Не е ли поетическото преживяване онова, по което може недвусмислено да се различи поетът от дадена епоха? Първо: при вникването в преживяването на поета ние установяваме системата от условия и тенденции, които различните поети признават като закономерност и на която те доброволно се подчиняват. Следователно в духовната нагласа на поета се налага нещо колективно и, колкото и да се различават отделните поети вследствие на различната надареност, особеност и оригиналност, общото в тях, което трудно се поддава на дифиниране е неоспоримо. Изпадналите в метафизически представи теоретици на изкуството са направили от това заключението, че „поезията е някакъв тайнствен организъм“, който, независимо от обществените условия, се развива по своя вътрешна закономерност. Според тази хипотеза в поезията сме имали работа само с развитието на специфичните нейни проблеми и съответното за времето „светоусещане“ не е било резултат от обществените промени, а е нещо автономно, което подчинява на себе си поета.

И след като вече сме се уговорили да наричаме нещата с техните имена, трябва да подчертаем, че за поетическо преживяване можем да говорим само тогава, когато самосъзнанието на личността вътре в обществото достигне до известна степен на узряване, когато личността осъзнае своето право за интимно преживяване. Хегел свързва възникването на поезията с момента, когато индивидуалното „аз“ се отделя от „субстанционалната цялостност“ на нацията и нейното състояние, начин на мислене, действия, съдба, когато душата отчасти се превръща в свят на съзерцание, рефлексия и чувства, когато се „закрепва пребиваването на този свят в себе си“ и имаме „съсредоточеност на своята индивидуалност и вътрешен живот“. Собствено поезията се оформя само тогава, когато личността става „обект сам на себе си“, когато тя се „самонаблюдава“.

Но материалистическата естетика не се ограничава само да разкрие личностния характер на поезията, а се стреми да види в това субективно познание отражение на съвременността и на човешките отношения. „В лирическото стихотворение — пише Добролюбов — се изразява не непосредственото чувство, въз-

будено в поета от известни явления на природата или живота и главното нещо тук е не в самото чувствуване, не в пасивното възсъздаване, а във вътрешната реакция на това впечатление, което се получава навън.“

Ролята на поета трябва да се търси в неговото активно участие в съвременната му действителност. С голи копия на живота нищо не се доказва. Участието в изменението на света — ето според мен основната задача на поета. „Само да се отразява светът е твърде малко — казва Брехт. — Да се спори със света — това е най-важното за твореца.“

И ако поезията днес е отишла напред, то определяща роля е изиграл общественият фактор, духовните потребности на нашето общество. В нея, както и в живота, се извършва един безспирен „кръговрат“, който се отличава, да кажем, от всеки кръговрат в природата с това, че в поезията е изключено механическото повторение на изминатото.

Най-добрите постижения на нашата съвременна поезия с особена сила потвърдиха принципа, че разкриването на съвременността е много широко по своите възможности, но само чрез идейно-естетическите преживявания става съдържание на поезията. Или, както казва Божидар Божилов, поетът не бива да „знае“ как се пишат стихове, а той трябва да ги „живее“. В миналото се правиха опити това „живеене“ да се стесни, да се ограничи кръгът на жизнените емоции, но както вече добре знаем, този опит не доведе до нищо положително.

Поезията става значима не от това, че тя описва съвременността и не от това как ще я опише. За нея описанието не е съществено, не е определящо. Неговото наличие или отсъствие нищо не говори за съдържанието на поетическото произведение. Поезията, ако тя се разбира сериозно, е съдба и занаят, вероизповедание и „чудотворство“ и, което може би е най-важното, тя е „висш съдия“, този „бгъл на зрение“, който отразява действителността.

Могат да се опишат подробностите, но да се възпроизведе съвременността, да се даде нейната равностойност в стихове, за това има само един начин — активната намеса, активната позиция.

Аз съм съгласен с Владимир Башев, който на едно място казва, че младите поети не се опитваха да привлекат вниманието на публиката „с респектиращата си тематическа важност („бригадирска поезия“, „гражданска поезия“, „поезия на борбата за мир“), а с относителното тегло на собственото си мислене, на личната си психологическа и социална характеристика.“ Тези поети упорито гравитират към изтъкването на собствената поетическа индивидуалност. Защото съвременната поезия приканва читателите към самостоятелно мислене. Тя не им поднася наготово описан свят. И това е естествено в един век, който е развил науката за обществото на такова високо ниво. И тук без съмнение е истинската възпитателна функция на поезията — дотолкова, доколкото всяка добра педагогика се състои в този парадокс: да се научат хората сами да разбират света.

Затова не бива да се отъждествява съвременността с това, което описва поетът. Не че подценяваме темите — съвсем не е безразлично на какво ще се спре поетът. „Ние воюваме в литературата за нова тематика — казва на едно място Ламар. — Оказва се, че особено в поезията към тази нова тематика малцина пристъпват. Отдалечаването на поетите от действителността не им дава да пристъпят смело и жизнерадостно към новите проблеми.“

Темата може да заинтригува поета и да стане свидетелство, ако не за изкуство, то за насочеността на таланта му, за това, на кои страни от живота той обръща внимание и за намерението му да открие мястото си в света. Но именно защото е от порядъка на „намерението“, темата още не решава въпроса за съвременното съдържание на поезията. Темата не определя сама по себе си съдържанието на поетическото произведение. На първо място, защото поетическото твор-

чество не може да се разглежда като преминаване на нагледните и конкретни образи в абстрактни идеи.

Но колкото и да е необходимо да се изтъкне, че за едно стихотворение съдържанието и смисълът са повече от неговата тема и сюжет, все пак погрешно би било на темата да не се отдава необходимото значение. В развитието на поезията новият предмет изразява едно ново обществено съзнание и едно ново обществено състояние. Такава тема за нашата поезия дълго време беше, най-общо казано, антикултовската. За нейното интерпретиране, разбира се, не може да се приложи никаква жизнена формула и никаква механическа последователност. Тенденциите, които съществуват в съвременната ни поезия за запазването на традиционната тематика, продължаващото действие на един традиционен стил, разнообразните обществени, технически и идейни условия, които взаимно се допълват или взаимно се парализират — всичко това взема участие, за да се ускори или да се забави развитието и да се създаде — постепенно, откъслечно, противоречиво или с внезапна пълнота, ново поетическо съдържание или нови форми. Затова при конкретния анализ на всяко поетическо произведение и на всяко поетическо направление, на всеки период, е необходима най-голяма грижливост и избягване на предубедени мнения. Когато правим опит да обхванем цялостното развитие на нашата поезия в нейните общи черти, едва ли може да се пренебрегне фактът, че промените на съдържанието и на формата, които настъпиха в нея, се дължат в последна сметка на социалното преустройство, което се извърши в нашата страна.

През 1959 г., след полета на първата лунна ракета, ние с възхищение си спомнихме за Жул Верн. Но да се предскаже възможността за отиването на земни жители на луната не е било така трудно и, ако искаме дъ бъдем по-точни, тук приоритетът не принадлежи на Жул Верн, а на Гоголевия „Чорт“, който, както знаем, не само че достигнал до луната, но и, изразявайки се със съвременен език, фотографирал обратната ѝ страна. Жули Верн е голям фанатаст, но и той не би могъл да предусети тези източници на енергия, чието откритие позвали на човека да превзъмне силата на земното притегляне. Неговите „космонавти“ са си служили с обикновено огнестрелно оръжие от средата на миналия век, само че то било много голямо, заредено с барут.

В нашата фантазия бъдещето винаги е подобро на настояще. И колкото и да им се иска на поетите да предугадят бъдещето, те едва ли ще успеят да преодолеят притеглянето на нашата „мъничка грешна земя“. Очевидно, не толкова „в бъдещето“ гледа поетът, колкото „от бъдещето“, до което се е добрал въз основа на съвременната му действителност и от уровеня на общественото мнение. И както всичко на света, социалната полезност на поезията се проверява на практика. Но тази проверка рядко се извършва веднага, тя продължава с години, защото изкуството изковава методи на мислене, способни да отразят социалните отношения, едва възникващи в недрата на съвременния свят.

Наистина, много е трудно да се различават стиховете-еднодневки, които само имитират съвременната действителност, от тези, които имат по-трайно естетическо въздействие. Ние знаем, че в това отношение са грешили и най-проницателните критици. Обаче от трудността на такова различаване не може да се направи изводът, че няма относителен критерий за него. Ние не можем да се опрем единствено на принципа „харесва ми“ или „не ми харесва“, защото в такъв случай субективистичният произвол е неизбежен. Критерий има и трябва да го търсим в общата природа на поетическото творчество: пресъздаване на действителността. Само при това условие поезията може да отговори на основното изискване на съвременността като особена форма на познание на действителността. Но тя е именно „особена форма“.

В своето простодушие древните са били по-далновидни, отколкото мислим. Но работата въпреки не е само до тяхната далновидност. Ние знаем, че развитието на историята напомня своего рода възходяща спирала и чертите на миналите епохи се повтарят в ново качество на по-висока степен. Затова верността към съвременността извежда поетите до пророчества, които изумяват потомците. А древните са били верни на своето време.

Те са започнали с края. Те са вземали историята като завършена. За тях тя е стройна като мраморно изваяние. Те са очертали целите, към които трябва да се стремим. Завещали са ни да търсим средства за постигането на тези цели. И ние вървим нагоре по открития от тяхното изкуство път. Вървим бързо. „Познай себе си!“ — настояват те. И ние се „самоопознаваме“.

Но ние се учим да познаваме и световите, които стоят извън привичните измерения. Искане да проникнем в „четвъртото измерение“. Ние ще можем да го възпроизвеждаме така достоверно и точно, както досега възпроизвеждахме своя дом, своите другари и своите възлюбени. Много труд и страдания лежат по пътя към този свят. Но добре е, че той не ни изглежда недостъпен. Ние сурово вярваме във възможностите на съвременното познание. Големите са нашите завоевания: идеи, образи, творчески догадки. Ние отидохме далече.

Големите художници ни завещаха, че всяко изкуство се стреми да прекрачи зад пределите, поставени от равнина на съвременното мислене. Как например живописецът ще изобрази на своето платно времето? Така, както го е направил Рафаел: погледът на богинята, майката на Христа, е устремен във вечността. Четката разказва за „сега“, което ще бъде „винаги“. И по принцип нито един живописец не се отличава от своя събрат.

Така и поезията разширява своите граници зад пределите на съвременността благодарение на правдивия и изтънчен анализ на чувствата на днешния човек. Но както днес светът придобива все повече неорганически характер, за какво може да послужи поезията? В бити тя нерядко се свежда до емоционалността, която е израз на духовния живот на човека. Не е ли остаряло това разбиране за поезията?

Да се опиташ да затвориш света на хората, техните мисли, тревоги, любов, радости в ритмически знаци, отпечатани с олово върху бяла хартия, нима това не е странно и безполезно? Но поетите продължават да пишат, да изливат в строфите си най-добрата част от своя живот, най-съкровениите си чувства. Да, защото толкова много хора, които в края на краищата не са по-глупави от другите и умеят да живеят не по-лошо от тях, продължават да пишат стихове? Навярно резултатите от това творчество имат някакво значение за света.

Затова добре разбираме защо един поет като Богомил Райнов гледа на писането на стихове като на „отрова“:

Ние живота обичаме,
но да живеем не можем —
книги четем или пишем
и се разправяме с бога.

Вярно, живота обичаме,
но да живеем не можем.
Някой се трови с отрова,
ние — със стихове.

(„Отрова“)

Почти същите вълнения изпитва и Божидар Божилов:

Нищо друго няма да правя.
Не мога да правя.
Ще пиша стихове.

Няма да бъде щастлив.
Винаги ще ме гложди съмнението,
че съм се излъгал.
Ще живея. Ще обичам.
Ще ме гложди съмнението.
За да пиша стихове.
(„Изходна точка“)

Да се отнеме правото на поета да го „гложди съмнението“, породено от чувството за отговорност, това би било несправедливо. Мисълта за това какво трябва да бъдем, хилядите хипотези и разсъждения за пропуснати шансове и неоползотворени възможности — ето кое ни вълнува. Днес в полемична напрегнатост поетите спорят за възможностите си да опознаят света. Те превръщат поезията в неравно игрище — вие излизате от този свят уморен, като от мач без резултат. Самите поети се съмняват и силата на въздействието на това, което създават. И ние мислим върху техните стихове, искаме да си изработим собствено мнение, да вземем становище. Осега нататък поезията започва да ни изглежда нещо несигурно, ние ставаме недоверчиви и към нея, а въображението ни с ненадигната свръхактивност търси нови комбинации от форми. Със съпротива, със страх и нервно напрежение сме направили крачка напред и вече връщане няма.

Днес никой не може да каже кое ще вълнува бъдещия човек. Единствено сигурното е, че неговият ум ще работи по-различно от нашия. Може би той ще предпочита ефимерното пред трайното: ние не сме вечни, защо трябва и творбите на изкуството да се вечни? При тези бързи темпове на развитие може би е естествено да се цени преходното, защото то носи удоволствие в момента и не претендира да има бъдещ живот.

На древните им е било лесно. Елинската култура в своята класическа форма е чужда на съзнанието за преходност. Ни у Аристотел, ни у Платон можем да намерим разбиране за историческия процес: те са възприемали света естетически, като завършен и хармоничен космос. С малки изключения най-големите гърци, които най-добре изразяват древния дух, се отнасят към света като към някакво класическо създание на „съразмерността“ на космоса. — Те не могат да възприемат живота като процес — в него всичко се е повтаряло, всичко се намирало в кръговрат. Затова за гръцкото съзнание е характерно съзерцанието на завършеното хармоническо състояние, което те никога не са свързвали с бъдещето.

Но на времето не може да се даде обратен ход. Трябва да разберем, че даже и когато ние не сме се изменили, изменя се всичко около нас. Древността си е отишла безвъзвратно.

Съвременното изкуство е немислимо без историческото мислене, без разглеждане на света в неговото развитие и диалектика. Ние трябва да знаем не само какви „сме били“, но и какви искаме „да бъдем“.

Времето, в които живеем, вече съдържа в себе си зърната на неизвестно за нас изкуство. То, като природата, „знае“ за себе си това, което ние не знаем за него, макар че живеем в това време. Макар това време да сме ние самите. И поезията, която се съдържа в тази действителност, както науката се съдържа в изследваната от нея природа, трябва да обясни кои сме ние.

В една статия, посветена на полета на Алексей Леонов, срещаме следната мисъл: 2 . . . в необикновената ситуация на безтегловност, когато човек, въпреки земния опит, лети в пространството и не пада, привичните асоциации могат само да станат източник на грешки.“ Особено трудно е да се преодолее подобни асоциации, които са се утвърдили в мисленето. Нашето мислене е сковано от подобни представи. Да се освободим от тях е много трудно. Само големите поети успяват да отхвърлят веригите на „привичните асоциации“.

Поезията не усвоява особено бързо всички новости: новото трябва да стане за нея ново в човека, да се превърне в ново чувство и тогава тя ще се заеме с него.

Но за да може да разкаже за него като за нещо истински ново, тя трябва да живее дълго време с него, да привикне към него. Само тогава поезията може да предскаже какво ще дойде зад тези чувства, да се досети за тяхното продължение. В статията си „Изкуство и революция“ Блок подчертава: „Новото винаги е тревожно и безпокойно. Този, който разбере, че смисълът на човешкия живот се заключава в безпокойството и тревогата, ще престане да бъде посредствен. Той вече няма да бъде самодоволно нищожество; той ще бъде нов човек, нова степен към артиста.“

Ние често пъти приемаме съвременното по дрехите, по модата и смятаме новия костюм за нов начин на мислене. В космически скафандър на нас ни се поднася обикновения „земен опит“, който без подобна обвивка би бил нищо. Скафандърът, разбира се, е интересен. С удоволствие бихме го разглеждали, за да разберем как е устроен. Но без човека той е само предмет на техниката. Чрез този предмет ние не можем да опознаем себе си.